

ספר מאמר רביעי פרק כב כג העקרים קסג 325

אמונה בו ובתורתו לרואים, ולפיכך אמר לא האמנתם בי שאלו הייתם מאמינים הייתם נחרים על המבע שישתנה כדי שיתקדש שמי על ידיכם שיראו הכל שאני מקים דברי עבדי ועצת מלאכי אשלים, והם עליהם השלום אע"פ שעשו זה לרוב ענותנותם שלא היו רוצים ליטול עמרה לעצמן מבלי מצות ה' מ"מ נחשב להם לעון ולמעוט אמונה מפני חילול השם שנמשך מזה כמו שבארנו. ולזה תמצא יהושע כשנצטרך לכבוז זה הדבר לא המתן ליטול רשת מהשם ולימולך בשכינה. אבל נשען על השם שיעשה רצונו ומעצמו אמר שמש בנבעון דום וגו' כמו שהעיד הכתוב או ידבר יהושע לה' לאמר ויאמר לעיני כל ישראל שמש בנבעון דום וגו' (יחזק' י') וקיים השם דברו עד שהעיד הכתוב עליו שלא היה דבר גדול כמוהו אפילו בימי משה שיאמר משה מעצמו ויתקיים דבר גדול כזה, ואמר ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמעת ה' בקול איש וגו' (מס) כלומר שיקיים השם דבר גדול כזה שיגזור האיש מעצמו, וזהו חטא מעלי האמונה שיהיה הכתוב המסבד לישראל כל כך, אבל עכשיו בשנת הארבעים בזולת השם, וגם אחר שנאמר להם ודברתם אל הסלע והם לא דברו אלא הכו חטאו נ"ב בשעברו פי השם שאלו דברו היה השם מתקדש והיו מתקנים קצת ממה שחטאו, ובעבור שלא דברו הוסיפו לחטא, וסבת החטא היה בעבור שחשבו שכמו שבחורב יצאו המים ע"י הכאה גם בפעם הזאת לא יצאו אלא על ידי הכאה, וה' צבאות לא כן יעץ שבפעם הראשונה ערוך לא נחנה התורה ולא היה המבע משועבד לישראל כל כך, אבל עכשיו בשנת הארבעים ראויים הם שיעשה להם גם ושיכנע המבע מפניהם בדבורו של משה בלבד, ובעבור זה היה בבאן מרי על שלא דברו אל הסלע כמו שנצטוו, ומעוט אמונה וחילול השם על שלא גזרו מעצמן על הסלע שיתן מימיו בזולת צווי השי"ת. וכן תמצא שבפרשת ראיוני כשאמר ה' אל משה עלה אל הר העברים והאסף אל עמך (דברים ל"ג) יזכיר הכתוב השני דברים על אשר מנעתי בי ועל אשר לא קדשתי אותי לרמז על שני מיני החטא הללו, ולפי שהיה בחטא מעוט האמונה וחילול השם כמו שבארנו לא נתן לכפרה כמו דאמרינן במסכת יומא אבל מי שיש בידו חילול השם אין כה בתשובה לתלית ולא ביסורין למרס אלא מיתה ממרקה, ועל כן היה גזר דין שיש עמו שבועה ולכך לא הועילה תפלתו ולא תשובתו של משה בחטא זה, והסתכל במה שבארנו בזה הפרק והבינוהו שהוא יותר נכון מכל מה שנאמר בו, והשי"ת ברחמי יצילנו משנאות, אמן :

פרק כג התיבות יש מהם שיורו על טוב הוראה נמורה ולא יורו על רע כלל, ויש שיורו הוראה נמורה על רע ולא יורו על טוב, ויש שרוב הוראתן יורו על הטוב ויורו בצד מה על רע ג"כ, וההפך. ואשר יורו על טוב כמו ישר נאמן רחום וחונן אלו דומיהן הותר ליחסם לשם יתברך (ה) ולתהפלל לפניו בהם, ואשר יורו על רע נמור כמו רשע עולן גולן חסמן וכאלו וכיוצא בהן לא הותר ליחסם לשם יתברך כלל אף כי להתפלל לפניו בהן, והתיבות שרוב הוראתן טוב לא הותר ליחסן להשי' אם לא שנמצא לנביאים שייחסום אליו יתברך כמו חסיד שאע"פ שרוב הוראתו טוב, אחר שנמצא שנאמר על ההרפה בצד רחוק כמו פן יחסךד שומע (משלי ל"ט) חסד הוא (ויקרא כ') לא היינו מתירין עצמנו ליחסו אליו יתברך אם לא שנמצא הכתוב אומר כי חסיד אני נאם ה' לא אפור לעולם (ירמיה ג') ואולם התיבות שרוב הוראתן רע או דבר מגונה לא נתיר עצמנו ליחסן להשם דרך תפלה אע"פ שנמצא לנביאים שייחסום אליו יתברך (ג) אם לא שנמצא אותם שייחסום לו דרך תפלה וזהו כמו העצבון וקוצר הנפש שייחסם אליו הכתוב ויתעצב אל לבו (דנאלס ו') ותקצר נפשו בעמל ישראל (סופים י') (א) ואעפ"כ לא ניהם אליו יתברך דרך תפלה לומר התעצב עלי או תקצר נפשי עלי וכן הבני לא נתיר עצמנו ליחסו אליו יתברך אע"פ שייחסוהו אליו יתברך לפי דעת רבותינו ו"ל במסכת תענית (דף ס' ע"ג) אמר רב שמואל בר אבא משמיה דרב מקום יש להקדוש ב"ה שבוכה שם ומסתרים שמו שנאמר ואם לא תשמעוהו במסתרים תבכה נפשי מפני גוה (ירמיה י') מאי מפני גוה מפני נאותן של ישראל שנשפל וסי איכא בביה קמי קב"ה והכריב עז וחדיה במקומו (ד"ה ס' מ"ו) לא קשיא הא בבתי גווא הא בבתי בראי

שרשים

מיחסין אותן בחפלתן להשי' כמו יסמו נא רחמיך כמו שיתבאר בפרק זה: (ג) ואעפ"כ לא ניהם אליו יתברך דרך תפלה וכו'. לפי שגם הכניאים לא היו מיחסים להשם אלו תאריס בחפלתן :

כי

פרק כג (ה) ולתהפלל לפניו נכן. על דרך שיתבאר אח"כ בסמוך: (ג) אם לא שנמצא אותם שייחסום לו דרך תפלה. כלומר אם לא אותן שנמצאו שסגנונים היו

ספר מאמר רביעי פרק כג העקרים

בראי [6] הנה רז"ל הבינו שזה הכתוב הם דברי השם ולא דברי הנביא לפי שהזרשה מתחלת שמעו והאזינו ואל תגבהו כי ה' דבר (יזמיה"ג) ולשון זה מורה שהוא דברי השם ולא דברי הנביא כמו שמעו שמים והאזינו ארץ כי ה' דבר בנים גדלתי ורוממתי (ישעיה"ו), ואמר תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשך וגו' ואם לא תשמעוהו במסחרים תבכה נפשי מפני גוה (יזמיה"ג) וכינת הפרשה לפי דעת רבותינו ז"ל הוא שמה שאמר שמעו והאזינו ואל תגבהו רוצה לומר אל תחשבו להיות נצחיים כנבזים שאינו כן שאתם מטבע ההויה וההפסד ואם תרצו להתקיים תנו לה' אלהיכם כבוד, כלומר הנפש שנקראת כבוד כמו וכבודי וצפרי ישכן (מלכים"ו) תנו אותה לשם והשתדלו שתשיג השלמות הרוחני הנפשי שנקראת גם כן בשם כבוד, אמר יעלו חסידים בכבוד (ס"ט קמ"ט) והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה"ו) ונקראת השלמות הוה כבוד לפי שהוא כבוד אל השם שברא נפש האדם עם היות האדם מטבע ההויה וההפסד באופן שאם תדבק בו תוכל להתקיים ולהיות נצחית, ואמר שישתדלו להשיג זה השלמות קודם יום המיתה וזו בטרם יחשך כמאמר שלמה וכוזר את בוראך וגו' עד אשר לא תחשך השמש והארץ והירח והכוכבים (קבלה"ב) שהוא רומז אל יום המיתה, ואמר ואם לא תשכעוהו במסחרים תבכה נפשי רוצה לומר אם לא תשמעו לעצתי זאת להשתדל בהשגת הכבוד הוה שהוא השלמות הנפשי. במסחרים תבכה נפשי כלומר דעו שכבר גזרה הכסתי ורצוני שתהיו מעודדים אל הרע וההפסד, שהבני יהיה לעולם על הרבר הנער, וירמו שיש במציאות מקום שהעדר וזרע דבק בו והוא העולם השפל והוא שנקרא בתי נואי אם לפי שהארץ היא באמצע העולם מוקפת מכל הצדד, ויקרא בתי בראי אל השמים שהקיום שהוא השמחה ממיד בהם, ואם לפי שהעדר הוא דבר בהולו שהוא בלתי מושג בחוש לכן קראו בתי נואי ויקראו בתי בראי אל השמים לפי שהקיום שהוא השמחה ממיד בהם וגם בעבור שיש בזה המציאות המוחש וכאלו בזה שכל המציאות בכללו הוא משגת ומונח מהש"י ואפילו החלק שהעדר דבק בו הנקרא בתי נואי, ומציאות זה החלק הוא מצד השמחה הנמצאים במציאות המוחש הנקרא בתי בראי, וירמו בזה שאחר שהעדר דבק בו בנמצאים מן ההולו א"א לשום אחד מהם להיות נצחי אלא יצד הנפש, ואמר תבכה נפשי כלומר נפש האדם שהיא שלי תפסד שהבני ירמו אל ההפסד, או הוא ער"ם כאלו הפועל מצמצר כשלא תניע פעולתו אל תכלית השלמות שכוון בה, וע"כ אמר שהבני הוא כפני גאותן של ישראל שנשפל לפי שמעלת ישראל שלמותן המכוון בה מצד התורה הוא שלמות הנפש וקיומה וע"כ יצטער כשלא תתקיים הנפש ותעדר, ועל זה אמר שהוא בוכה או שיש בכיה לפניו וזה הלשון וכיצא בו אע"פ שנמצא הנביא ייחסוהו אל הש"י לפי דעת רז"ל לא נתייר עצמנו ליחסן להשם דרך תפלה ולומר בכה עלי או התעצב עלי או קצער נפשך עלי אע"פ שנאמר ידברו נא רחמך עלינו לפי שנמצא לנביא אמר כן דרך תפלה אמר ישעיה המון מעיד ורחמך אלי התאפק (ישעיה"ב) ובעבור זה הוא מבואר שאין כל אדם רשאי לסדר דברים כפי רצונו בתפלה וכל שכן ליחס שום תואר מעצמו ועל כיוצא בזה נאמר אל תבהל על פך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים וגו' (קבלה"ב) וכבר האריך בזה הראב"ע ז"ל בפירוש קהלת על זה הפסוק ודבריו נכונים בזה ואין צריכים תקון. והכלל בזה שהתפלה צריכה ג' דברים כדי שתהיה ראויה להתקבל. האחד שתהיה נאמרת. במאמרים קצרים נאותים ומורים על כונת המתפלל ולא ירבה דברים שהסכל ירבה דברים ולא יהיה ממי שנאמר עליו (ד) כי בא החלום ברוב ענין וגו' (ס"ט) וצריך שיהיו הדברים הנאמרים הם ערבים אל השומע ולא יהיו עליו למורה, ולזה נחברו השירים והפזמונים והבקשות העשויים במשקל אל התפלה להתקבל בהם אלו הענינים כולם, ועוד נוסף עליהם שהם מסכימים לנגנו המזמור"א כמו שהוא מנדר השיר שהוא מאמר מתיחס ונקטר קצתו עם קצתו ומודיע כונת הדבר במלות קצרות וערבות ושקילות כפי נגוני המזמור"א. והשני שהסכים כונת הלב עם הנאמר בפה ולא יהיה הכתפלל ממי שנאמר עליהם ויפתחו. בפיהם ובלשונם יזכו לו ולבם לא נכון עמו (מלכים"ט) אבל יהיה ממי שיסכים הלב עם הפה כמ"ש דוד יהיו לרצון אמרי פי ודגוני לבי

שרשים

(ד) כי בא החלום ברוב ענין. כי וכיים וקול כסיל ברוב דברים :

לסבה

ענפים

פרק כג [6] הנה רז"ל הבינו שזה הכתוב וכו' לפי שהפסוק מתחלת וכו'. וכל לומר פעם אחר על דעה רז"ל בזה והוא שאם היו זה דברי הנביא היו לו לנכות בשווקים וברחובות כדי שיהיו במשכנה שלמה, וזו"ק :

מכל

ספר מאמר רביעי פרק כג בד העקרים קסד 327

לבי לפניך (ס"ט) כלומר אתר שהם מסכימים יחד אמרי פי והגיון לבי יהיו לרצון לפניך. והג' שיהיה הקול נמוך ומורה על ההכנע כאדם המתחנן לפני אדונו כמאמר המפורסד שמע קול תחנוני בשועי אלק (ס"ח) שמע אלהים קולי בשויתי (ס"ז) ולא יהיה ממי שנאמר עליו נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (וימ"ס י"ג) ואל אלו הג' תנאים רמז דוד במזמור רביעי אמרי האוינה (ס' ס"ט) לרמוז אל התנאי הראשון אשר מצד קצור המלות המאמרים, וכונה הגיוני לרמוז אל התנאי הב' אשר מצד כונת הלב, והקשיבה לקול שועי לרמוז אל התנאי הג' אשר מצד הקול המורה על ההכנעה. ואלו הם התנאים שא"ל שתקובל התפלה וזולתם, ואמנם אף אם ימצאו שלשתן איננו מחוייב שתקובל התפלה על כל פנים, שכבר יהיה המקביל כל כך רחוק מהש"י שיצטרך להרבות ולהפציר בתפלה כדי שתקובל ועם ההפציר ורובו התפלה אפשר שתקובל, ולזה תמצא ישעיה הנביא מאשים את ישראל עד שלא היו מפצירין בתפלה אמר ואין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך (יט"ט ס"ד) שנראה שאם היו מחזיקין ומפצירין בו היה כוועיל, וכן מצונו באנשי ניונה שכתוב בהן ויקראו אל אלהים בחזקה (יו"ט ג') ונעתר להם, וכן מרע"ה כשהתפלל על מעשה העגל המכבד והפציר בתפלה ימים רבים עד שנענה וכן במרגלים עד שנאמר לו סלחתי כדברך, ופעם יהיה המקביל כל כך רחוק מהש"י או יהיה הדבר המבוקש כל כך גדול שלא יועיל רבוי התפלה עד שיעשה המתפלל איזה פעל או פעולות מורות על ההכנעה והתשובה, אמר ישעיה גם כי תרבו תפלה אינני שומע ואמר עוד רחצו הזכו וגו' (יט"ט ס') ובאנשי ניונה נאמר ויתכנסו מקים האדם והבוכה (יו"ט ג') וגם הצדיקים הם עושים פעולות מורות על ההכנעה אמר דניאל להם חסדות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי (דניאל י') ואמר לו המלאך למן היום אשר נתת אל לבבך להכין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. ויש מן האנשים מי שיספיק לו עשיית התפלה בכונת הלב אמר דוד ע"ה קרוב ה' לנשברי לב (מס"ס ל"ד) קרוב ה' לכל קוראיו (ס"ט קמ"ט). ויש שיהיו במדרגה יותר גדולה שאפילו מה שלא יתפללו עליו ינתן להם והוא מדרגת ראי' השם אמר הכתוב רצון יראוי יעשה וגו' (ס"ט) ומ"מ צריך שיתפללו לפניו בפעל ולפיכך סיים ואת שועתם ישמע ויושיעם, ויש שיהיו במדרגה גדולה והם אוהבי הש"י עד שאינם צריכים להתפלל אל חש"י שהוא מעצמו שומר אותם, והוא שאמר אתר זה שומר ה' את כל אוהביו, ואח"ל עושה נפלאות לבדו כביכול אין כעל הגם מכיר בנסו (דף ק"א ע"ג) וזאת היתה מדרגת אברהם אבינו עליו השלום:

פרק כד כל הפעולות והמעשים שאדם פועל אינו מחוייב שיגיע שלמות תכליתם כפי פעולתם בהכרח. שכבר אפשר שיעשה האדם כל מה שראוי ובאופן הראוי ולא יגיע אל התכלית המכוון. הלא תראה הרופא פעמים הרבה יעשה כל מה שראוי לעשותו ועל צד היותר טוב שאפשר שיעשה ולא יפול מעות ולא ממו ולא מן החולה, ועם כל זה לא תגיע הבריאות המכוונת. וכן עובד הארמה יעשה כל מה שראוי וירע בעת הראוי ותהיה השדה טובה ומחוקנת כראוי ולא יצליח הורע, וסבת כל זה מבוראת שהפועל הבריאות איננו הרופא לבד ולא החולה גם כן אבל הרופא והטבע. וכן בעבודת הארמה אין הפועל העובד ולא השדה גם כן אבל העובד והטבע. וכן התפלה פעמים הרבה יעשה אותה האדם כמו שראוי ובעת הראוי ובאופן הראוי ולא תקובל התפלה ולא מצד המתפלל אלא שלא יסכים בזה רצון הש"י. כמו שהספן פעמים הרבה יעשה ספינתו מחוקנת, כראוי וינהיגה לטובה שבהנהגות וירד בים בעת הראוי ועם כל זה לא תצלה הספינה להגיע אל מחוז החפץ, וזה מצד שלא יסכים בזה רצון הש"י, אם על צד העונש כמו שקרה בענק יונה, ואם על צד ההשגחה לטוב (ב) לסבה מן הסבות שזכרו בפרק י"ג מזה המאמר, וכן התפלה פעמים שלא תקובל, אם על צד העונש כמו שבארנו בתפלת משה, או שאין המקביל מוכן עד שירבה ויפציר בתפלה או שיעשה פעולות מורות על ההכנעה כתענית או לבישת שק באנשי ניונה וכיוצא בדברים הללו כמו שבארנו, ואם שיהיה שם מונע אחר כמו שאח"ל (ע"ט דף ק"א ע"ג) שלא נתקבלה תפלת דוד שלא ימות בשבת בעבור שיוגיע העת שימלוך שלמה בנו ואין מלכות נוגעת בחברתה אפי' כלא ניסא, ואם בעבור שהש"י יודע שאין הדבר ההוא המבוקש טוב אל המתפלל ועל צד ההשגחה עליו ולא תקובל תפלתו, כאלו תאמר שהתפלל בעבור בנים ולא תקובל תפלתו להיות הש"י יודע היות הבנים רעים אליו ומבקשים להמיתו כמו אבשלום שבקש להמית את דוד, או שיתפלל בעד ממון והש"י יודע שהממון ההוא יהיה סבת מותו כמאמר שלמה עושר שמור לבעליו לרעתו (קטל"ט ס') או שיהיה סבת כפירתו כמאמר שלמה פן אשבע וכחשתי ואמרתני מי ה' (מג"ל ל') או לסבה אחרת נסתרת ממנו וידועה אצל הש"י. ולזה יהיה מותר

פרק כד (ב) לסבה מן הסבות שזכרו וכו'. כפי האופן השני מהסבה הנצטית כמכרת ע"ס: כס

מאמר רביעי פרק כד כה העקרים

התפלה מה שהיה מתפלל החכם ואמר רבש"ע עשה רצונך בשמים ממעל ותן נחת רוח ליראוך מתחת הטוב בעיניך עשה, אמר שיעשה רצונו בשמים בענין שיהיה נחת רוח מתחת לראי ה', וה' שישדר המערכת לבטל הגזירה מעל עושי רצונו בענין שיהיה נחת רוח לנצל מצדו, ואחר כך אמר והטוב בעיניך עשה כלומר ובכל דבר שאני מתפלל לפניך אל תפן לדברי ולא לבקשתי לעשות מה שלבי חפץ או מה שאני שאל, שפעמים הרבה אני מבקש ומתפלל על דבר שהוא רע לי לפי שאני מרמה וחושב שהוא טוב ואתה הוא היודע יותר ממני אם הדבר ההוא טוב אלי או רע, וע"כ אתה תבחר ולא אני עשה מה שאתה יודע שהוא טוב, וזהו הטוב בעיניך לא מה שהוא טוב בעיני. ובעבור זה הוא שאמרו רבותינו ז"ל חייב אדם לברך על הרעה (ג) כשם שמברך על הטובה (נרמז דף כ' ע"ט) לפי שבחינת הטוב הוא אל הש"י ולא אל האדם שעל ה' לבחור דרך הטוב והישיעה אל האדם, אבל האדם אין לו לעשות אלא לברך הש"י תמיד, וזהו שאמר דוד לה' הישיעה (מסלים ג') כלומר אל הש"י לבדו הוא בחירת דרך הישיעה ולא אל האדם, ומה שמוטל על האדם הוא לברך את ה' תמיד על הטובה ועל הרעה ויכיר שהכל הוא לטוב לו, וזהו על עמך ברכות מלה, ובעבור זה היתה התפלה היותר ראויה אל הש"י לבקש רצונו ברברים כלליים לא ברברים מוגבלים פרטיים ודרך מיוחד, שהמתפלל בדרך מיוחד וברבים פרטיים הגה הוא כאלו רוצה להכריח הרצון האלהי למה שרעתו נטשה בו וביותר ואינו רוצה להכריח דעתו לרצון האלהי, זה כאלו מטיל דופי בדיעת הש"י ויכלתו כאלו אין ביד הש"י דרך אחרת לתת את שאלתו ולעשות את בקשתו אלא הדרך שהוא בורר לעצמו, ועל כיוצא בזה אמר המשוור אך לאלהים דומי נפשי ממנו ישועתי (פס ס"ב) כלומר כשהתפללי לפני בשר ודם את צריכה לפרש בקשתך והדרך שאת בוחרת בו להגיע אל סבוקשך שבזולת זה לא ידע מה שבלבך וכה שאת צריכה ומה הטוב והמועיל אליך, אך כשאת מתפלל לפני לאלהים אל תפרש בקשתך אלא דומי נפשי לפניו ולא תבחר את הדרך להצלתך שהוא יודע הטוב והמועיל אליך יותר מכן, וזהו כי ממנו ישועתי או ממנו תקוהי שהוא יודע דרך הישיעה או הדרך שתשלם בו התקנה יותר ממני שפעמים אחרים אני דרך לעצמי להשיג כבוד או מעלה כה או הצלה ויהיה ההפך, ולזה ראוי להתפלל לפניו במלות כוללות ולהשליך ידבר עליו, וזהו שאמר המשוור אחר שאמר והתענג על ה' (ג) אמר (פס ל"ז) גול על ה' דרכך ובטוח עליו והוא יעשה, הטוב והמועיל אליך שהוא יודע לבחור דרך הטוב או הכבוד או הישיעה יותר מכן, וזה שאמר גם כן על אלהים ישעי ובענין (פס ס"ב) כלומר על כן אני אומר אך לאלהים דומי נפשי, לפי שעליו לבחור לי מה שהוא ישע אלי או ריוח והצלה או כבוד שאני לא ארע לשער זה, אלא אני משים מבטחי בו שהוא יבחר לי מה שהוא טוב ונכון ונאות לי, וזהו שסיים צור עוזי ומחסי באלהים, ויספיק זה הדבר בתפלה :

פרק כה כשהפשונו כל מצות עשה שבתורה לא מצונו מצוה שיהיה האדם בה בלבד לתכלית המושג מצד התורה אלא ותשובה, וזה שתכלית המבחן בתורה ובעשית מצותיה לפי מה שבארנו במאמר השלישי, הוא אהבת השם שהיא המביאה את האדם לשכר גדול המקוה לנפש, וכן מצונו בענין התשובה שנכתב זה התכלית בעצמו כפרשת אתם נצבים, וזה ממה שיוורה על גודל מעלת המצוה והאמת והשיא מצוה כללית יותר מן התפלה, שהתפלה אע"פ שתועיל לענינים הפרטיים מכל מקום לא תועיל לתת השכר הכללי לנפש כתשובה, וע"כ ראינו לדבר בה אחר התפלה יותר מבשאר מצוה ובקצת כפי כוונת המאמר, ונאמר כי כשענינו בפרשת נצבים היטב מצאנו שמה שאמר וכתוב ראה נתתי לפניך בן התפלה, וזהו הענין בתשובה ואמר שצריך שתהיה בלב שלם ושהשם יעורר את תהיה כן, וזהו שאמר בסוף כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ואח"כ אמר משבח גודל מעלת התשובה עם קלות מציאותה, כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום לא נפלאה היא כמך ולא רחוקה היא לא בשמים היא וגו' ולא מעבר לים היא וגו' כי קרוב אליך וגו', וכל זה בלי ספק מרבה על התשובה ויורה ע"ז באמרו בפסוק ובלבבך לעשותו, שענין התשובה תלוי ביושר הדם ובחריטת הלב (ב) כמו שנבאר, וכן פירש הרמב"ם ז"ל שעל התשובה ידבר, והפליג הכתוב לשבח אותה בשאמר לא בשמים היא ולא מעבר לים היא, וזה כאלו אמר שהדבר לגודל ערכו הוא ראוי לך להשתרל ולשרוה בעד כל מורה שבעולם אפי' לעלות לשמים

שרשים

(ג) כשם שמכריז על סטובה וכו'. עיין מזה גם : פרק כה (ב) כמו שנבאר. כפרס שומר וס : כן לקמן בסוף פ' ל' : (ג) אחר גול על ה' דרך : עיין מזה גם : פרק כה (ב) כמו שנבאר. כפרס שומר וס : סקק

ספר מאמר רביעי פרק כה העקרים קסה 329

לשמים אם אפשר או לעבוד הים כרי להשיגו שהוא דבר יקר הערך מאד לפי שאין (ג) תהקש נגד שיזדה לחומא כפרה בשום פנים, כמאמר הנביא במה אקרא ה' וגו' הירצה ה' וגו' (מכה ו') אמר כל כך היה ראוי לתת שכר גדול להנצל מן העונש על העבירות שאיננו יודע כמה יתן ומה יספיק לזה אם אלפי אילים או רבבות נחלי שמן דעתן בכורו שכר פשעו או פרי בטנו בחטאת נפש, וכל זה ממה שיזדה שהשכל נזר שלא היה ראוי שיספיק כופר אל החומא בעד חטאו וכו' שאין ראוי שיקובל החומא בתשובה בדברים כמו שהנביא אומר קחו עמכם דברים וגו' (הושע י"ד) אם לא על צד החסד האלחי, ולזה הזהיר עליה מאד ואמר ראה נתתי לפניך היום וגו' ובחרת בחיים למען תחיה וגו' (דברים ל') כי אתר שהראה דרך קלותו כשאמר כי קרוב אליך הדבר אמר ראה נתתי לפניך וגו' כלומר אין לך התנצלות בזה כמו שיש לך על שאר המצות שלרבוים ולגדול מרחם לא הוכל לקיים, שאין הדבר כן בזה שזו המצוה קלה היא מאד, ואם תעשה אותה תשיג החיים והטוב ואם תתירשל סמנה יניקך המות והרע, וע"כ תזדר שלא תולול בה, וזה כאדם שקובל חולי גדול שהקש גורר שלא תספיק רפואה לחולי ההוא ובא רופא אחד ואמר אל תחולה אני אגלה לך סם אחד במה שתתרפא מחולי, ותחולה חשש שהסם ההוא אחר שהוא מרפא חולי קשה כזה שאין תהקש נגד שיזדה לו רפואה שזדה צריך להוציא ממון רב ולסרות מורת גדול להשיגו. והרופא אומר לו לא תחשוב שיש מורת גדול בהשגחת הסם ההוא ושצריך שתעלה לשמים בעדו או שתצטרך להוציא ממון גדול לעבוד דרך אניה בלב ים כמו שהיה ראוי להיות כן, שקל ההשנה הוא מאד, וזהו שמים כי קרוב וגו', וע"כ ראוי לך שלא תתירשל בהשגתו שהוא חיים לנפשך וכמו שלא תתירשל בבקשת החיים כך אין ראוי לך שתתירשל בזה, וזהו שסמך אל זה ובחרת בחיים ובאר שהחיים הללו שיושגו במצוה הזאת הם בעצמם התכלית המושג מצד התורה, וזהו אוכרי לאהבה את ה' אלודך, לשמוע בקולו ולדבקה בו כי הוא חייך ואורך ימים לשבת על האדמה וגו', כי הוא חייך ורצה לומר בעולם הנשמות ואורך ימים בעד"ז שהוא לשבת על האדמה של"י האהבה הזאת יושג הדבקות בש"י והחיים הנצחיים והתצלות הגשמיות. וכל זה כשהתשובה היא מאהבה, אבל כשהתשובה היא מיראה אע"פ שיקובל עליו שכר מ"ס איה תשובה נמורה שיקובל עליה השכר הגדול הזה שכך אמרו ר"ל במסכת יומא בפרק יום הכפורים (דף ס"ו ע"ג) אמר ריש לקיש גדול בעל תשובה שזרונות נעשות לו כשגנות שנאמר כי כשלת בעונך (הושע י"ד) עון מיד הוא וקרי ליה מכשול איה והאמר ריש לקיש גדול בעל תשובה שזרונות נעשות ככוחות שנאמר ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם חיה יחיה (יחזקאל ל"ג) לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה, דבר זה צריך באור מהיכן יצא לו לרבותינו ז"ל שזרונות נעשות לו כשגנות לשב מיראה שזורת הדין נתון שהשב מיראת עונש אין ראוי שתועיל תשובתו כלום (ג) שהפעל שעליו ישובה האדם או יגונה או שעליו ראוי לקבל שכר או עונש הוא הפעל הבחריי שלא יתערב בו צד עונש כלל. והשב מיראה אין זה פעל בחריי גמור ולמה יקובל עליו שכר כלל, ותשובת רבר זה שהשב מיראה הוא על שני פנים, יש שב מיראת העונש המוטל עליו כעבר שהוא מתחנן לפני אדוניו בעד שמלקה אותו וכשיקל האדון מעליו שבט אפי ישוב למרוד בו כאשר בתחלה כמו שהיה הענין בפרעה שבהיות המכה עליו היה אומר ה' הצריך וגו' (שמות ט') וכשהיתה הרוחה חזר להכביד את לבו כבתחלה, וזה בלי ספק היה מורה שהתשובה הראשונה היתה על צד ההכרת מאימת מות נפלו וגו' ושלא היה פעל בחריי, וע"כ אין ראוי שתהשב לו לתשובה כלל, ויש מי שהוא שב מפני פחד השם ועונשיו ואף בשעת הרוחה פחד אלהים לנגד עיניו והוא ירא וחרד מאימת יסוריו בהיותו מאמין שכל הדברים באים מהש"י על צד הגמול והעונש, ולא יחם הדברים אל הסבוע והמקרה כמו שעשה פרעה שבמור המכה מעליו היה חוזר לקלמלו הראשון, ואף אחר מכת בכורות כשהשב שישאל נבוכים בארץ תלה כל האותות והמופתים שראה במקרה, וע"כ נחזק לדרוך אחרי בני ישראל ונתאמת שהשובתו הראשונה היתה באונס ומחמת הכחות ולא בחריי, וע"כ הדרך יתפרש מה שנמצא בכתוב שהש"י מחוק לב הרשעים או מקשה ערפם ומונע מהם דרכי התשובה, וזה שהרשע בבא עליו המכה הוא (ז) מתחסר ושב אל השם מיראת עונש המוטל עליו כמו שאמר פרעה חטאתי הפעם ה' הצריך וגו' (סס) ובעבור שזה הפעל הנה לאונס ואינו בחריי הנה הש"י מחוק את לבו כשגות לו צד או צדדק לתלות בהן המכה ולומר שבאה במקרה ולא על צד ההשגחה האלהית, וזה כדי שישיר מלבו המרד שקנה מחמת המכה וישאר על מצעו ובחירתו

שרשים

(ג) הדיק. השכל: (ג) שהפעל שעליו ישובה כפרק כ"ז: (ד) תתחסד. נעשה כחסד: כאלם לו יגונה וכו'. וכמו שיתבאר לקמן (פ) ובעבור שזה הפעל. סג מיראת העונש: מכלי

ספר מאמר רביעי פרק כה העקרים

ובחירתו (ו) מבלי מכריח ואז יבחנו אם היתה תשובתו בחירות, ומאשר בחירת פרעה כשמר מעליו עול המכה (ז) לרע אמר הש"י אני הכבדתי את לבו כלומר כשהסירות מלבו הסודר שקנה מחמת המכה וישאר על מבעו ובחירתו והוא לרוע בחירתו בקש עלות ותואנות לתלות בהן ענין המכות ולומר שהיו במקרה, וע"ז אמר הכתוב ואם תלכו עמי קרי (ויקרא כ"ו) כלומר שהייתם הדברים אל המקרה והלכתי אף אני וגו', ובזה הצד ננעלים שערי החשובה בפני הרשעים (ח) לא שהש"י ימנע מן האדם טוב בחירתו חלילה, אמר הכתוב כי לא אחפון במות המת נאם ה' אלהים והשיבו והיו (יחזקאל י"ח) (ט) אלא שהש"י משאירו על בחירתו בלבד מבלי מכריח מחוץ והוא בוחר דרך לעצמו, וכן היה ענין סיוחן שאמר עליו הכתוב כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו (דברים ז'), וזה לפי שסיוחן נתחייב להשם כליה מחמת רשעו אלא שהיה מתירא מפני פחד ה' להחזירות בישראל הביא הקב"ה עצות מרחוק להסיר מלבו המר, שקנה מצד המופתים ששמע שנעשו לישראל כדי להשאירו על בחירתו בלבד, וזה כשצוה למשה וישלח מלאכים אל מלך אדום לאמר לו אעברה בארצך (נמזכר כ"ה) וכשלא אבה אבל יצא לקראת ישראל בעם כבד וביד חזקה צוה השם לנשות מצליו, וכשראה זה סיוחן חשב מחשבות להתעולל עלילות ברשע ולומר שהצלת ישראל לא היתה בהשגחה מהש"י אחר שראה אותם נוטים מעל מלך אדום ומעל מלך מואב כמו שבאר ופתח ואז אמר בלבו לא נופל אנכי מאלו, ולזה נתחוק לבו ויצא לקראתם למלחמה ויכהו ישראל לפי חרב ויירש את ארצו, ואילו לא שלח משה מלאכים אל מלך אדום לא היה סיוחן מתחוק לצאת למלחמה לקראתם מפני פחד ה' והיו צריכים זמן רב לכבוש את כל ארצו, וזה היה ענין קושי הלב שכתוב עליו כי הקשה ה' וגו' למען תתן בידך וגו' (דברים ז'), ועל דרך זה יתישב (י) למה נכתב בתורה פרישת וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום (סופטים י"א) שלפי הגרסא יש בה מהקלול לישראל מה שלא יעלם, שלפי מה שאמר ישראל אוכל בכסף שתשרני וגו' חשב מלך אדום שהיו חסרים להם ומים עד שהיו אוכרים לו שיתנו כסף בעבור המים ועל כן שאל מהם ממון גם בעד המעבר עד שהוצרך ישראל לומר ואם מיטך נשתה אני ומקני וגו' (נמזכר כ') כלומר שקנית המים לא היה הכריח להם ואם ישתו מהם יתנו מכרם, אבל לא אתן דבר בעבור שברגלי אעבורה רוצה לומר בעד המעבר, וע"כ אמר מלך אדום לא תעבור ויצא לקראת ישראל בעם כבד וביד חזקה, ואז צוה הש"י לנשות מעליו והיו משה וכל ישראל ומהין מזה, עד כשצוה הש"י לשלוח מלאכים אל סיוחן מלך חשבון ויצא לקראתם למלחמה ונלחמו עמו והכדו או הבינו מחשבות הש"י כי עמקו, ושכל מה שצוה לשלוח מלאכים אל מלך אדום ואל מלך מואב ולנשות מעליות היה כדי לחוק לב סיוחן כדי שיצא למלחמה ויכהו ישראל ויירשו את ארצו בזמן מתעט להראות רוע בחירתו, וע"כ השב מיראה ע"ד סיוחן ופרעה אינה תשובה כלל, אבל השב מיראה לפי שהוא מאמץ בהשגחה וע"כ הוא רב וחרד אל דבר ה' ולא יבקש עצות וצדיק לתלות בהן משפטי האל היצורים, אבל הוא מכיר שכל הבא על האדם הוא דרך השגחה ועונש על מעשי הרעים, הגה והו השב מיראה שראוי לקבל שכר שעליו אר"ל (יומא דף פ"ו ט"א) שדורות נעשות לו כשגגות כמו שהוכיח מלשון המקרא שאמר כי כשלת בעונך, ואע"פ שפשט הכתוב נראה שהוא מדבר במי שלא שב כלל דרך ריש לקיש מלשון הכתוב שאמר שובה ישראל עד ה' ולא אמר אל, שיראה שהוא מדבר במי ששב קצת אלא שלא שב עד הש"י שהיא התשובה הגמורה מאהבה, שהתשובה הראשונה שדחתה מיראה עדין נשאר לו בה ככשול עין כמו שאמר כי כשלת בעונך

שרשים

שנאם חליו במקרה כדי שכל ידי זה יבחנו אם היתה תשובתו בחירות כזכר למעלה: (י) למה נכתב בתורה פרישת וישלח ישראל מלאכים וכו' אוכל בכסף שיתירני וכו'. כתוב זה אינו זכר בחורה כי אם בנידאים נעטן השליחות ויפתח שכלו אמר כן אבל בחורה לא זכר כי אם מה ששלח משה נציב ישראל כמו שאמר וישלח משה מלאכים וגו' כס אמר אחיך ישראל וגו' ולא נמצא שם תנאי ששלח ישראל עמלים או שגזו לשלוח. וע"כ שלא הביא הכתוב כתוב זה כ"כ על צד נחות לשוני וכאלו אמר למה נזכרה בחורה ענין השליחות הנשלח נציב ישראל וק"ל: כשמר

(ו) מבלי מכריח. שאינו מוכרח על חשבו ואם ירצה וכול לומר שהמכה היתה על צד המקרה: (ז) לרע. כלומר שבהיות פרעה היתה לרע שהיה בוחר לעצמו הצד המקריי ואמר שהמכה באה עליו במקרה: (ח) לא שהש"י ימנע מן האדם טוב בחירתו וכו'. פירוש לא כמו שאמר הרמב"ם והנמשכים אחיו שחוק לב פרעה היה שהש"י נתנו מתעב הכחירה וזיה מוכרח על חשבו הרעים זה אינו כי לא יחסוך הש"י נחות המת וכו': (ט) אלא שהש"י משאירו על בחירתו וכו'. פי' מה שאמר הכתוב ויחזק ה' וגו' ואני אקשה וגו' הוא שרעה לו איזה צד מן הצדדים שיוכל לתלות ולומר

ספר מאמר רביעי פרק כה כי העקרims קסו 331

בעונך, ואולם עדין צריך באור על מה שאמר שהשב מאהבה וזונות נעשות לו כזכות, ששורת הדין נותן כי די שתועיל התשובה לבעל התשובה למרק עונותיו ולשומם כאלו אינם, אבל במה ישיג שום מדרגה שיזכה בה להיות העוה"ב שאחר שאין לו זכיות ישאר כנעדר ומה ענין לחלק בין שב מיראה לשב מאהבה בזה, ובאור הענין הזה הוא שהתשובה אין לה מקום לפי שורת הדין כמו שבארנו בתחלה הפרק, אבל היא דרך חסד ונדרה הנמשך מהשיי, וע"כ אין להפלא אם יספיק חסד מהשיי הכב"ת כ"כ, וזה דבר באר אותו הושע הנביא שאמר על בעלי התשובה ארפא משוכם וגו' (הושע י"ז) שלפי שהיו אנשי דורו מספיקין עליו ואומרים איך אפשר שתועיל התשובה לבעל התשובה להשיג שום שכר או נעימות והלא די שתספיק למרק העונות, אבל ישארו כנעדי עבירות וזכיות במה יזכו לשום נעם אלהי או לאהבת השיי המיועדת בתורה לבעל תשובה, ולזה השיב הנביא בשם השיי ואמר ארפא משוכם וגו' כלומר האמת כן הוא שאין ראוי שישג הבעל תשובה שום מדרגה מצד עצמו אלא שמצד החסד האלהי ודרך נדבה הניע אהבת השיי אליו ע"י התשובה, וזה אם מצד שמצות התשובה היא במדרגה גדולה יותר מכל מצות התורה שעל ידה ישיג האדם ההכלית המושג מצד התורה שהיא אהבת השיי, ואם על צד החסד הגמור הנמשך על בעל תשובה דרך נדבה כמו שאמר אהבה נדבה (סס) כלומר כמו שהתשובה היתה מאהבה כך אני אהבם נדבה, וכן אמר דוד כשהיה שב בתשובה על ענין בת שבע ורוח נדבה תסככני (תהלים ל"א) כלומר דרך נדבה וחסד ולא מהמת שום זכות אלא מאהבת השיי בלבד, ומדרך החסד הנמשך מהשיי להשפיע על כל איש ואיש כשעור מה שיזכין עצמו לקבל מן החסד האלהי, אמר המפורש והתענג על ה' וגו' (סס ל"א) שא"כ ממני ואהנה נזים נחלתך, הרבה פ"ך ואמלאו (סס מ"א) הרי שתולה נתינת החסד כפי השאלה, ולזה השב בתשובה מחמת יראה הנה הוא שב להיותו ירא שישגיגו עונש מחמת העבירות שעשה, והשי"ת בשכר תשובה זו ממשיך אליו חסד כפי מה שישאל ומנין עליו מן העונש והזדונות נעשות לו כשגונות שאינו נענש עליהן, אלא שצריך כפרה כשוגג, אבל השב מאהבה הנה הוא אחר שאינו שב מיראת עונש שיוניע לו מן העבירה שלא יחוש לעונש שלבו חוק (כ) כשמיר מצור לסבול העונשין ואינו שב אלא מאהבת השיי בלבד שרצה לעשות הטוב בעיניו מצד שהוא טוב בעיניו בלבד, כמו שיעשה האותב מה שהוא טוב בעיני אהבו סולת יראת עונש כלל, הנה הוא מניע בתשובה זאת אל התכלית המכוון מצד התורה שהיא אהבת השיי, ולזה הוא ראוי שיאהבנו השיי כמו שאמר הכתוב אני אהבי אהב (משלי ח') משא"כ בשב מיראה, ולזה אין ראוי שתורה מדרגתם שור, ומ"כ אפי' שלא תהיה התשובה בתחלה מאהבה כמו שראוי אלא מיראת העונש, הבטח השיי שהוא יעזור אל השב מיראה בתחלה שישכח אחר כך בתשובה שלמה לפניו שהיא התשובה מאהבה, וזה שבתחלה פרשת התשובה אמר הכתוב בצר לך ומצאוך וגו' (דברים ד') וזה יורה שהתחלת התשובה היתה מיראת העונש שהניעו, ואמר אח"כ ומל ה' אליך את לבבך וגו', וזה ממה שיוורה שאף אם בתחלה לא היתה התשובה אלא מיראה שהשיי ומל לב החוטא יעזורו לשוב כאהבה שהיא התשובה הנכונה כמו שאמרנו: **פרק כו דרכי התשובה שבהם ישר האדם מעונותיו ויזכה מתטאתו לפני אדוני, הנה הם שיתקן המחשבה והדבור והמעשה. המחשבה שיתקן אדם מעונותיו. הדבור שיתורה על פשעיו, המעשה שיקבל עליו שלא ישוב עוד לכסלה, אבל יעשה מעשים שיוור שהמעשים הראשונים היו במעוה ובבלי דעת. אדם החרטה מבואר בגביאם הזונה הכרתית לתשובה, אמר ירמיה אין איש נהם על רעתו לומר מה עשיתי (ירמיה ח') ואמר יואל מי יודע ישוב ונחם והשאר אחריו ברכה (יואל ז') והדיו מפורש בחוב בתורה והתורה אשר חמא עליה (ויקרא כ') והתודין את עונם ואת עון אבותם (סס ל"א) והתודין את חמאתם אשר עשו (מנצח כ') ושיקבל עליו שלא יוסף לחטוא במה שחמא, אמר הנביא ולא נאמר עוד אלהינו למעשה דינו (הושע י"ד) כי ידבר שלום אל עמו ואל הדידיו ואל ישובו לכסלה (מסילס מ"א). והדברים המונעים והמעכבים את התשובה הם ג' שהם העלמת ההטא והתנצלות ואהבת הממון והכבוד, והוא מבואר שכל אחד מאלו מעכבין את התשובה. ואולם העלמת החמא שמי שלא יזכר או ידע שחמא, לעולם לא יתקן ולא ישוב בתשובה כמו שהחולה כל זמן שלא ירגיש או ידע שהוא חולה א"א לו שיתרפא לפי שלא יבקש לעולם רפואה, וכן החוטא אם לא ידע שחמא לעולם לא ישוב בתשובה, ולזה היה השי"ת מאשים לישראל כשלא היו מכירין**

שרשים

(כ) כשמיר מצור. לשון כחצו כול ניחוקאל ג' וכן פירש רש"י בנחוקאל סימן ג'. ועיין סס עוד פירושים אחרים:

בהפצר

וכן תרגם אונקלוס מחלמיש צור שמיר טיגרה. והוא מלשון חוק וכן תרגם אונקלוס מחלמיש צור שמיר טיגרה.

ספר מאמר רביעי פרק ב העקרים

מכירין עונותיהן שזה היה סבה אל מה שלא ישובו בתשובה לפניו, אמר אלה ואשובה אר מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני (הסע ס') כלומר עד שיחיוקו עצמן כאשמים וחטאים ואז ישובו בתשובה ויבקשו פני. וכן אמר דוד כי פשעי אני ארע וגו' (פסלים ל"א), ואמר השי קרא בגנרן אל החשך (פסלים ל"א) להורות שידיעת החטא הכרחי לתשובה, והתנצלות ג"כ מבואר מענינו שהוא מונע התשובה, שאם יחשוב החוטא שיועיל התנצלות במה שחטא לעולם לא יתחרט ולא יתודה עליו, וזה נקרא סכסא פשעיו שעליו אמר שלמה מכסה פשעיו לא יצליח (משלי כ"ח) שכסוי החטא הוא כשארס תולה חטאו בדבר אחר, אמר איוב אם כסיתי באדם פשעי וגו' (איוב ל"א), וזה לפי שארה"ד התנצל על חטאו ואמר האשה אשר נתת עמדי וגו' (בראשית ג') ולא הועיל לו התנצלות כלל, לפי שהשכל נתן באדם להיות תמיד עיניו על דרכיו שלא יחטא, ולזה נקרא השונג צריך כפרה, וכן צריך להזהר שלא ימעה אותו שום אדם וע"כ נאמר לאדם כי שמעת לקול אשתך וגו' (סע) ואע"פ שלא נצטוו שלא לשמוע לקול אשתו, אבל בשמענו אליה למשך עצמו אחר התאווה הגופנית נענש, ולד"א כי שמעת לקול אשת בואת התאווה הגופנית ולא שמעת לשכלך, וזה ממה שורה שלא יועיל לאדם התנצלות לומר פלוני גרם לי לחטא, שאין התנצלות על החטא אלא האונס הנמוך שעליו אמרו ר"ל אונס רחמנא פטריה. ועוד נבאר ענין האונס בפרק הבא אחר זה, ואהבת השמץ או הכבוד הוא מעכב את התשובה, וזה שאף אם ישוב בתשובה אם התשובה היא בסבת תועלת ממון או בעבור הכבוד אינה תשובה, וזה כי כשיקבל עליו שלא ישוב עוד לכסלה צריך שהיה זה לאהבת השי"ת בלבד לא, ולולת זה כלל. וכן היה דוד אומר שתשובתו ראויה להתקבל לפי שלא היה בה דבר מונע קבלתה שאמר חטאתי אודיעך (פסלים ל"א) אמרו חסאתי אודיעך ירמון על הכרת החטא, ועוני לא כסיתי ירמון שלא התנצל על החטא כלל, ואמר אודה עלי פשעי ירמון שהתשובה והודוי היתה לאהבת השי"ת בלבד ולא בעבור הממון והכבוד, ולפי שהיתה תשובת שאלו כשחטא בעסק חסרה אלו ה' תנאים, אע"פ שהודה חטאו לשמואל שני פעמים ואמר חטאתי לא נתקבלה תשובתו כלל, וזה שבתחלה היה מבחש החטא ולא היה מכוין שחטא כי כשאמר לו שמואל ולמה לא שמעת בקול ה' ש"ס ס"ו) השיב אשר שמעתי בקול ה' ואילך בדרך אשר שלחני ה' וגו', וכשאמר לו שמואל שהיה חוטא (ב) בהפצר ההוא יותר ממה שחטא בכרי הראשון עצמו שורה עיקר החטא וא"ל כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר, כלומר שהמרי שהוא עיקר החטא הוא כמו חטאת קסם שהוא לאו בלבד וההפצר שהיה מפיצו לומר לא חטאתי הוא כמו און ותרפים שהוא חטא ע"א והוא יותר קשה מהקסם שהוא עיקר החטא, מתוך דברים הללו הורה שאל שחטא ואמר חטאתי אבל התנצל על החטא בדברי שקר ואמר כי יראתי את העם וגו', ולפיכך לא אבה שמואל לשוב עמו כשאמר לו ושוב עמי והשתחיתיו לה' והשיב לו לא אשוב כי מאסתה את דבר ה' וישוב שמואל ללכת, לפי שהוראת חטאתו לא היתה הוראה כלל שהיה מתנצל בדברי שקר, וכשהודה שאלו אח"כ שחטא ואמר חטאתי סתם הסכים שמואל לשוב עמו, אבל לפי שגלה שאלו דעתו שתשובתו זו היתה בעבור הכבוד כפי שאמר ועתה כבדני וגו' (סע ס"ו) ולא לאהבת השי"ת לא נתקבלה תשובתו ונאמר שמואל מיד שימשח את דוד למלך, ולזה לא נמנו בכלל שני מלכות שאלו השנים שמלך משם ואילך, הרע שהרי שתי שנים או יותר היה דוד בורח מלפני שאלו שהכתוב אומר שהיה בשרה פלשתים שנה אחת וארבעה חרשים מלבד זמן רב שהיה מסתתר בא"י במדבר ויף ובסעודה ובכרמל עם רועי נבל, והכתוב אמר בן שנה שאלו במלכו ושתי שנים מלך על ישראל ויבחר לו שאלו שלשת אלפים וגו' (סע י"ג), ופירוש שאחר שנה שנמשח למלך בחר לו השלשת אלפים והתחיל לעשות המלחמות ואומר שמלך אח"כ על ישראל ב' שנים ולא יותר, וא"א לו שיעשה כל המלחמות שהזכיר הכתוב וילחם סביב בכל אויביו במאב ובבני עמון ובמלכי צווא ובפלשתים וגו' (סע י"ד) בשתי שנים בהיותו רודף אחרי דוד ג"כ, אלא שסיום שנמשח דוד למלך לא נמנה מלכות לשאלו אע"פ שהיה מלך, שכן המצא באיש בשת שמלך על ישראל כל השנים שמלך דוד בחברון על יהודה שהיו ז' שנים ואע"פ כן לא נמנו לו אלא ב' שנים שעמד מלך בלא מלחמה כמ"ש בן ארבעים שנה איש בשת במלכו וב' שנים מלך וגו' (ס"ז כ') שלאחר ב' שנים שמלך והתחילה המלחמה בין בית שאלו ובין דוד והיו בית שאלו הולכים ורלים ובית דוד הולכים וחזקים לא נמנו בכלל שני מלכותו, וכן לשאלו לא נמנה לו מלכות אחר שנמשח דוד למלך:

ואולם למה נענש שאלו שהורס המלכות מסנו לפי חטאו ולא נענש עונש אחר כמו שנענש דוד

שרשים

פרק ב' (א) בהפצר הסע. שהיה מפצו שמואל ואמר לא חטאתי:

לפי

ספר נאמר רביעי פרק כז העקרים קסז 333

הד על ענן בת שבע ולא הוסרה המלכות ממנו, המעם בזה למי דעתי הוא שדד לא חטא במצוה פרטית שנצטוו בה אחר שהיה מלך או במצוה פרטית שנצטוו בה בתורת מצד שהוא מלך אלא במצוה כוללת אותו עם כל האנשים כי איסור אשת איש או רציחה כוללת כל האנשים, ולכן ראוי שידה עונשו שזה לעונש כלל האנשים, אבל שאלו חטא במצוה פרטית אליו מפי שמואל אדר שהיה מלך או מצד שהיה מלך שאמר לו שמואל שבעת ימים תחול עד בואי אליך (שמואל א' י"ז) ואמר ג"כ לך ורבייתה את עמלק וגו' ולא תחטול עליו וגו' (ספ"ט) ובעבור זה נענש בהסרת המלכות מורעו ושימות בלא עתו, וע"כ כשעבר על דבריו והעלה עולה בגלגל קודם שבא שמואל נאמר לו ועתה ממלכתך לא תקום (ספ"ט) כלומר שיפסק המלכות מורעו אבל לא אמר לו שימות בחצי ימיו וכשחטא בדבר עמלק נאמר לו כי מאכנתה את דבר ה' ויכאסך ממלך (ספ"ט) כלומר שימות בלא עתו ולא יחשב לו מלכות משם ואיך שודבר הנמאסך ממלך, וע"כ כשהעלה שאל את שמואל ע"י בעלת אוב א"ל שמואל על אשר לא שמעת בקול ה' ולא עשית חרוק אפו בעמלק וגו' וסדר אתה ובנך עמי (שמואל א' כ"ח) רמו לו שבעבור היות אלו מצות פרטיות אליו היה מת בלא עתו והיתה המלכות נפסקת ממנו, ויורה ע"ז הטעם מה שיעיד הש"י ליהוא שיתקיים המלכות ביד ורעו עד דור רביעי בעבור ששמר המצוה הפרטית שנצטוו להשמיר בית אחאב ועובדי הבעל, וכן שלמה בעבור שחטא במצות לא ירבה לו נשים והמצות הפרטיות שנצטוו עליהן המלך מצד שהוא מלך הוסרה מלכות עשרת השבטים ממנו ולא נשאר לו רק שבטי יהודה ובנימין בעבור השבועה שנשבע הש"י לדוד, והו' דעתי בדבר הזה. ויש מי שכתב בזה טעם אחר והוא ששאל חטא באימנות המלכיות וראוי שיאבד האומנות ההוא, אבל דוד לא חטא באומנות המלכיות שחטאו היה חטא אחר שאין לו התלות באומנות המלכית ולכן נתן למחילה, והרי זה דומה לטעם סופרים שאחר חטא שעשה שטר מזויף ואחד חטא שבא על הערצה, שכאשר נתן המלך לכל אחד עונשו כפי חטאו והעניש למי שבא על הערצה להלקוחו שאחר שלקה אין ראוי שופסיד אויבנו דודי זה נשאר באומנות אומנתו כמו שהיה קודם זה, אבל הסופר שעשה שטר מזויף אף לאחר שקבל עניו על מה שחטא הנה הוא ראוי להעבירו מאומנתו ולא יתן לו אכנה כלל באומנתו, וכן שאל לפי שחטא באומנות המלכית שחטל על אגג ולא עשה נקמה בעמלק כראוי היה ראוי להעבירו ממנו, וזה הטעם אינו מספיק אם לא יאמר בו יותר מזה (ב) לפי שקודם מלחמת עמלק נאמר לו ועתה ממלכתך לא תקום (ספ"ט) על שהעלה העולה בגלגל קודם שבא שמואל, ואפשר לתקן זה הדעת ולהשיבו (ג) אל הדעת הראשון ע"ז הדרך, כשנבאר המדות הראויות להיות במלך עד (ד) שיוכל באחד מהם החטא הקודם. ולפי הנראה ההכרחיות למלך מצד המלכות הם ששה, וזה שהכונה בהקמת המלך הוא להחלם באויבים ולשפוט את העם משפט צדק, (ה) אמרו ישראל כששאלו מלך ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם מלחמתנו (ספ"ח) ועל כן ראוי שימצאו בו המדות ההכרחיות לזה, אולם מדות השופטים כבר נתבאר שרם ארבע, אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע, וכשנערב עם אלו התארים שהם הכרחיים מצד המלחמה נמצאם בין כלם ששה. והאחד צריך שיהיה המלך אבירי זרים ורחמן לעמו ומסור נפשו להצילם, כמו שמדרך הרועה לכבן נפשו להסיר המזיקין ולהלחם עם האריות והדוב לשמור הצאן ולרדם עליהם בזרועו יקבץ סלאים ובהיקו ישא עלות ירגל. והשני שמיטיב למטיבים אליו ולעבדיו ולאנשי מלחמתו שאם לא יעשה כן מי ימסור נפשו בעבד כבודו מי יקנא בערו אם יבגדו בו. והשלישי שיהיה שונא בצע ולא יהיה חמדן, שהרועה שהשמים לשמור הצאן אין ראוי לו לנוול עורם מפליהם ובשרם מעל עצמותם שאו ישוב העניין בזה שיהיה הצאן לפרנס הרועה ולא הרועה לשמור הצאן, ולזה אמר הכתוב וכסף חוב לא ירבה לו מאד (דברים י"ז), שאם ישתדל לקבץ כסף חוב אפי' מן האויבים כשלא ימצא בהם יקח מעמו וירביעו שידה איש חיל אמיץ כח לבו בנבזרים לשבר מלחמות עול ולא ישא פני דל ולא יחדר פני גדול ולא יירא לעשות משפט. והחמישי שיהיה מדבר אמת ולא ימצא עולה בשפתיו וישפוט משפט צדק, שמי שהוא מבחש או דובר שקרים הנה הוא אם ספני היראה או ספני שאני יכול להשיג רצוני בוולת זה, והשופט אין לו לירא משום אדם אמר הכתוב לא תגורו מפני איש (ספ"ח) וכל שכן המלך שאין מי שיעבב על ידו מעשות רצונו וע"כ אין ראוי לו שישקר, ועוד כי לא יבטח האדם בדבריו

שרשים

במצוה פרטית שנצטוו בה מצד שכול מלך כמסר למעלה: (ד) עד שיוכל באחד מהם כחטא הקודם. כחטא זה שהיה קודם מלחמת עמלק יסיה ככלל באחד מן המדות הללו: (ה) אמרו וזו

(ב) לפי שקודם מלחמת עמלק נאמר לו ועתה ממלכתך לא תקום. פירושו איך אפילו על חטא שאל היה כחטא המלכית נאמר לו גם כן העונש מהסרת המלוכה: (ג) אל דעת כרחשן. שחטא

מערעם

וזו שאלו: (ו) ואלו האנן מה עשׂו. וזו מורה שהיה מרחם על עמו: (ז) כדי שלא יהיה כמו לחטוא יותר גדול וכו'. ע"ד שנתבאר לעיל בפרק כ"א בענין תכלת משה וקין: (ח) ויש אומרים שדנדרך

שעשה לפיכך היה דוד מתפלל על כן, על המחשבה אמר לב טהור ברא לי אלהים וגו' (תהלים ז'א). על הרפור אמר ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך (סס ז'א) ועל המעשה אמר אלמדה פושעים דרכך וגו' (סס ז'א) כלומר שיעשה מעשים הפך העבירה כדי שיראו האנשים ויקחו מוסר וילמדו לשוב אל הש"י. וכן באר הנביא שהתשובה ראויה שתהיה בעשים מעשים הפך העבירות אמר הכתוב וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרךם הרעה (ויקנ"ג) ובארו רבותינו ז"ל את שקם ואת תעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם שאפי"ן גול מריש ובנאו בבירה דיה מקעקע כל הבירה (נ"ה דף ק"ז ע"ג) וכן אמר ישעיה יעזוב רשע דרכו וגו' (ישעיה ז'ס) אמר יעזוב רשע דרכו על העבירה שהגיע לפעל שיעשו מעשים הפך העבירה ויחזרו לו דרך אחרת, אם חמא במאכלות אסורות יתענה ויזהר מלאכול לשובע נפשו אפי"ן הרברים המתירים כמו שאמרו חז"ל קרש עצמך במותר לך, ואם העלים עיניו מן הצדקה יפור סמונו לעניים, ואם הורה לאנשים לנהוג בקלות ראש במצות ילמד אותם דרך ישרה לדרקק במצות ולשוב אל הש"י, לפי שהחמישי את הרבים אי אפשר לשוב בתשובה שלמה שבמה ויכול לתקן את אשר עותו ממה שגרם לחטוא, ולזה אמר אלמדה פושעים דרכך וגו' (תהלים ז'א) וכן כל כיוצא בזה, ואם חמא במחשבה בלבד יסדר מחשבותיו לפני יודע מחשבות, וזהו ואיש און מחשבותיו (ישעיה נ"ה) ואמר וישוב אל ה' וירחמנו להורות שהתשובה צריך שתהיה לאהבת השם יתב' בלבד לא לאהבת הממון ואהבת הכבוד, ואמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח לחוק לב העשבים שלא יתיאשו מן התשובה בסבת רבוי העונות שמליחתו יותר מרובה מן העונות, וע"כ ראוי לאדם שידע וישיכל שאם לא יחזור בתשובה שהוא ראוי לעונש גדול אחר היות הרשות בידו לשוב בתשובה ואינו שוב וירא מהש"י שיענישו אם לא ישוב אחר היותו יכול ע"ז, וזה שאמר הכתוב כי עמך הסליחה למען תורא (תהלים ק"ל) וזה נראה לכאורה דבר דר שאין יאמר שבעבור שעמו הסליחה יורא והדבר נראה להפך שאחר שידע האדם שהש"י ימחול לו על כל עונותיו לא יירא ולא יחוש מחטוא, אלא שפירושו יתבאר על הדרך שכתבנו שלא יירא האדם מן הדבר הכרחי כמו שלא יירא מהמות אחר שהיא הכרחית לאדם, ואם היה העונש הכרחי לאדם על החטא באפס תקות מחילה לא היה האדם ירא מהש"י אחר שהיה יודע שאי אפשר לו להנצל מהעונש, לפי שאי אפשר לו שלא יחטא, אבל עכשיו שהא יודע שהש"י מוחל וכולח לתטאים ע"י התשובה ואפשר לו להנצל מהעונש הגה יירא מזה בהכרח שהוא ירבה לחטוא ולא יתן אל לבו לשוב בתשובה לפניו לא יאבה ה' סלוח לו, ובעבור זה יירא החוטא מלפני הש"י אחר היותו יודע שאין העונש הכרחי אל החוטא ושם ישוב אל הש"י בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו וירחמנו וירבה לסלוח כי עמו הסליחה :

פרק כז יקרה בענין התשובה ספק גדול לפי מה שהונח מענינה ודא זה, שאחר שנעשית

העבירה בפעל מה תועיל התשובה בתרסה ובדורי, וכי תהורר את הנפש או המחלל את השבת וחזר בתשובה בפיו ובלבבו כמו שאמרנו התשוב נפש הנרצח אליו בדורי ותרסה או השבת המחולל אם ישוב (ה) נשמר בזה, ודרי זה דומה למי ששחר הבית בפעל וחזר ובונה אותה בפיו, כי לא תבנה עוד כרוב דברים בשב ואל תעשה, וא"כ היאך אפשר שתספיק תשובה כזו למסק וללבן החמא שנעשה בפעל, וזה דבר צריך באור מאיזה צד אפשר שתועיל התשובה לבעל התשובה. ונאמר שהפעולות האנושיות שעליהן ישוב האדם או יגונה הגה הן הפעולות הרצוניות הנעשות בבחירה, וזה כשיהיה העושה אותן יודע בעת עשייתן שהוא עושה הפעולה ההיא ורוצה בעשייתה ובחור בה על זולתה, ולזה יתנצלו השכורים על פעולתן שעושים בעת השכרות ולמר שעשאו בלי ידיעה ואע"פ שיעשו ברצון ובבחירה, וכן לא נאמר שיגונה האדם על הפעולות הנעשות שלא ברצון אף אם נעשו מדעתו ומבחינתו כלומר שהוא יודע בעת עשותו הפעולה ההיא ובחור בעשייתה יותר מסבול העונש שמענישין אותו אם לא יעשנה. ואולם אחר שאין נעשית ברצון אלא מהכרח האונס לא יגונה עליה. אם כן הפעולה שישוכח האדם עליה אם היא טובה או יגונה אם היא רעה היא הפעולה שיודע האדם בעת עשייתה שעושה אותה ורוצה בה על זולתה ורוצה בעשייתה, והפעולות שלא יפור עליהן שם השבח והגנות כלל, הם פעולות האונס והן הפעולות שאין הפועל אותן יודע ולא רצה בפעל ההוא ולא בחר אותו על זולתו, כאדם המשלך אבן הוציא חברו ראשו וקבלה ומת שזה הפועל לא ידע הפעל בעשייתו ולא היה בוחר אותו על זולתו ולא רוצה בו, וזה האונס הנמור שלא יפול עליו השבח והגנות, ולזה לא חייבה תורה להורג באונס על דרך זה אלא להורג בשגגה שיש בו צד מעורב מן האונס והרצון, והפעולות המעורבות מן האונס והרצון

שרשים

שעליה נאמר הלא אם חטית וכו'. וזוה שחנא פרק כז (ה) נשמר. השנת :

הנה

ואמר חז"ל כ"ח נ"ח ולפי שהעבירה וכו' :

הרצון שהן האמצעים בין שני אלו המינים שזכרנו הוא דבר קשה לירע אם ראוי שייוחסו אל האנוס או אל הרצון, או אם יש מהם שראוי שייוחסו אל האנוס ומהן שראוי שייוחסו אל הרצון. שהאדם העושה דבר מגונה מיראת אנשים בעלי זרע פן יפגעו בו, הנה יראה שזה מסוג האנוס ושהדבר ההוא נעשה בהכרח, אלא שאם היה בכאן דבר ראוי לסבול עליו כל צער ומורה מרס שישלח האדם ידו לעשותו (כ) הנה ראוי שיכנסו אלו הפעולות בשיעשו ע"ז הדרך בכנס הרצון, ואם היו כל הפעולות ממה שאין ראוי לסבול בעדם מורה גדול וצער חזק הנה יכנסו אלו הפעולות בסוג האנוס, אבל בשיעורן היטב יראה שהוא ראוי שיהיו בכאן פעולות ראוי לסבול בעדם כל צער שבעולם מרס שיעשה אותם, ואלו יותר ראוי שתייחס עשייתן אל הרצון משהיוחס אל האנוס, לפי שהדבר שיעשהו האדם ובעת שיעשהו יבחרו על זולתו יותר ראוי שתייחס עשייתו אל הרצון משהיוחס אל האנוס, ולזה יגונה האדם כשלא יסבול מורה גדול או צער מופלג מרס שישא ידו לנער באביו או למרד במלכו ובאלהיו, ויש פעולות שאין ראוי לאדם לסבול בעדם צער גדול ומורה מופלג, ועל כן נראה שהגבלת הפעולות הרצוניות הוא על זה הדרך, שהדבר שיעשהו האדם ובעת שיעשהו יבחרו על זולתו ורוצה בו ואחר שנעשה הוא רוצה בקיומו כלומר שהוא חפץ ורוצה שיהיה עשוי, הנה ראוי שייוחס אל הרצון, אף על פי שיש בתחלתו קצת אנוס, כמו מה שיקרה ליורדי הים שהם משליכים סחורתם כים בעת בא רוח סערה מרומכת גליו כי אע"פ שאין שום אדם שישליך סחורתו בים ברצון ודומה לאנוס, הנה מצד שיבחרו זה על צער וסכנת עצמו ראוי שייוחס אל הרצון, לפי שאף אורי שיצא אל היבשה הם רוצים בפעל ההוא הנעשה וחפצים שיהיה עשוי כן בעבור שזה היה סבה להצלת עצמם, ועל כן ראוי שיהיו אלו הפעולות מסוג הרצון ולא מסוג האנוס, ואולם אם אחר שיצאו אל היבשה לא היו רוצין בזה אבל היו בוחרים וחפצים בהפכו ראוי שייוחס אל האנוס אחר שאין רוצין בקיום הפעל ההוא, אבל נראה שמאחר שאין אדם שלא יבחר לעולם להשליך סחורתו לים כדי להנצל נפשו ממות ראוי שנייחס זה אל הרצון בשלוח אחר שהוא רוצה בקיומו לעולם, ומה יתחייב שכל דבר שנעשה ברצון בעת עשייתו ואחר שנעשה הפעל ההוא אינו רוצה בקיומו והוא חפץ שלא היה עשוי אף אם בתחלתו נעשה ברצון או היה בו רצון מה אף ראוי שייוחס אל הרצון אלא לאנוס ומעות, ואולם אם אחר שנעשה הפעל ההוא רוצה בתחלה להיות וחפץ בו שיהיה עשוי בו אע"פ שיהיה קצת אנוס ראוי שייוחס אל הרצון ויראה כן ממה שארז"ל במסכת נדרים (דף כ"ג ע"ה) והלכתא פותחין בחרטה ופי' שם בנמצא היאך דאמר ליה לבך עלך וכדו תהיה, וזה ממה שיותר שהכל הולך אחר קיום הרצון שאם הרצון קיים השבועה קיימת ואם אין הרצון קיים הרי השבועה כאלו היא במעות ומתירין אותה אע"פ שנעשה תחלה ברצון, ולפי זה הבעל תשובה כשמתחרט ונומר בלבו שהוא רוצה שהעבירה תעשה על ידו לא היתה נעשית ושואם תבא לידו פעם אחת לא יעשה אותה, וזה יורה שהפעל הראשון נעשה במעות ובלי ידיעה והשכל, כמו שאמר אריסטוטלס בספר המדות שפעולות השכל לא יקבלו החרטה, וזהו שארז"ל הדין דמי בעל תשובה כגון שבא לידו דבר ערוה ונצול הימנה מחיו רב יהודה באותו פרק באותה אשה ובאותו מקום (וימל דף פ"ב ע"ה) כי כשיבא הפעל ההוא לידו בכל אותם התנאים ויכבוש יצרו לאהבת הש"י ולא ישוב לעשותו זה יורה שנתחרט מעקר חרטה ונומר בלבו שהפעל שיעשה בראשון היה במעות ובלי דעת והשכל אחר שהוא מתחרט עליו, ואין ראוי שיענש האדם על עבירה כזו כמו שאין ראוי שיגונה על הפעל שנעשה במעות ובלי ידיעה, וכן הפעל הטוב לא ישובת האדם עליו אלא אם כן נעשה ברצון בתחלתו ושאר שנעשה ירצה בקיומו כלומר ירצה שיהיה עשוי ואף יתחרט עליו, שאם יתחרט הספיד שברו ולא תחשב לו לצדקה, וזה דבר בארורו דל"ל במסכת קידושין על מה שנאמר ביחזקאל ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול במעלו אשר מעל ימות (יחזקאל י"ח) והקשו שם ולהוי ככחצה זכאי וכמחצה חייב ומתיר אמר רב בתורה על הראשונות, הנה נראה שאפי' הפעל הטוב אין ראוי שישובת עליו או יקבל עליו שכר אלא אם כן רוצה בקיומו ואינו מתחרט עליו אבל אם יתחרט עליו הרי הוא כאלו לא נעשה ואין ראוי לקבל עליו שכר. ונתבאר לפי זה שהעבירה שמתחרט עליה בראוי ואינו רוצה בקיומה הנה זה יורה שלא נעשה הפעל ההוא ברצון נמור ושואם הונח לרצונו הפשוט לא היה עושהו לפי מה שהרצון נזר עתה והראיה שבא דבר עבירה זו לידו פעם אחת ונצול הימנה בדעתו ובכחירתו להיותו משער שהדבר ההוא רע בעיני ה' שאין ראוי לאדם לעשות מה שהוא רע בעיני השם יתברך, וזו היא התשובה הנמורה

שרשים

(ב) הנה ראוי שיכנסו וכו' בסוג הרצון וספער, כלומר שהוא חפץ ורוצה וכו'. שם: ומאחר שעשה אותם ולא רצה לסבול העוה

שכאשר

ספר מאמר רביעי פרק כז ח העקרים קסמ 337

הגמורה, וזוהי הצד הוא התועיל התשובה לבעל העבירה שהיא תשיב העבירה כאלו לא נעשת בפעל וכאלו הוא דבר שנעשה בטעות ובבלי דעת ובוזה ישנו מרוק העונות, ועל צד החסד החשוב לו לצדקה ויאחברו הש"י נרבה כמו שכתוב למעלה :

פרק כח אע"פ שקבלת התשובה היא ע"ד חסד כמו שאמרנו הנה ההכרח המביא אל המצא החסד הוא (ה) שמאשר כל פועל כופה וחושק תמיד שיוני מפעולתו התכלית המכוון, והמכוון ביצירה האנושית היות הנפש נשארת אחר הכות כמו שקדם בכאמר ג' (ז) והיה האדם מעשה ידי הש"י הנה הוא תפץ שיוני אל תכליתו המכוון בו שהוא השארות הנפש. ולפי שיצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומפתה אותו לחטוא כמו שכבר העיר על זה שלמה המלך ע"ה בספר קהלת, כי כשמוכיר דברי יצר הרע ופתויו מגיד איך הוא מפתה ומסית האדם בשפת הלכות מעט מעט עד שמוציאו לתרבות רעה שבתחלה אומר לו לך אכול בשמחה לחמך וגו' (קהל"ט) שאלו הן דברי יצה"ר לפי קשר הפסוקים שלמעלה והוא מרבה עם הבעל תשובה שהוא רואה תמיד על המאיו ועל כן אומר לו לך אכול וגו' כי כבר רצה האלהים את מעשיך, ואין לו חסד בעולם שלא יתפתה לדבריו הללו שאינו נראה שיהיה בהם מבושל עון, וכשהאדם נשמע לו בזה יוסף לומר לו בכל עת יהיו בנדיך לבנים (ס"ט) כלומר שיהיה מבושל ונאה, ואחר ששמע לו גם בזה שאין בזה עון אשר חטא יוסף עוד לומר לו ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו' (כ"ט), ואחר שהניע אותו למדרגה הזו להשמע אליו בדברים הללו אע"פ שהם דברים המותרין לא יתקום עד שמוסיף עליו ומביאו לכפור בעקר ולומר לית דין ולית דין ולית חשבון ואומר לו כל אשר תמצא ירך לעשות בכתך עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת ותכמה בשאול אשר אתה הולך שמה, ומביא ראיה לדבריו בשאומר לו שבתו וראה תחת השמש כי לא לקלים המרויח וגו' וגם לא לחכמים לחם וגו' כי עת ופגע יקרה את כלם, ובדבריהם הללו וכיוצא בהם מטה את האדם מדרך הישרה ומלובו בדרך רעה כשמראה את עצמו כרועה בתועלת האדם ומקנא בעדו וחושש לכבודו כמו שעשה בתחלת הצויה לוחה שאמר לה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן, ואף במקום הזה לפי דעתי הוא לשון המה וכעס כלומר כעס גדול יש לי על מה שאמר לכם הש"י שרא תאכלו מכל עץ הגן אלא מעצים ידועים שלא צוה אתכם זו לתועלתכם שההפך מועיל לכם יותר, ובוזה פתח אותה ועזבה אחרות יושר ללכת בדרכי חשך, וכן בכל יום ויום יצרו של אדם מחשב להרע לו ולהסית אותו כמו שכבר העיר עליו הוא יתברך ואמר כי יצר לב האדם וגו' (ס"ט) ואמר ור"ל עלובה עיטה שהנתתם מעיד עליה שהיא רעה (סוכה דף כ"ג ע"א, ומגילה דף י"ז ע"א) לפיכך אי אפשר לאדם שלא יהא בפעל אם מעט ואם הרבה והחוטא א"א לו שלא יכשל במחשבה להרהר כנגד ארצי מעקרי הדת, לפי שכל עובר עבירה במזיד לא יתיר עצמו לעשותה אם לא מצד הרהור רעה שנכנס בלבו כמאמר רבותינו ז"ל אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות (סוטה פרק ו' דף ס' ע"ב) וזה שהוא אם שיכוריש במחשבתו מציאות האל ויחשוב שאין לעולם מנהיג ומפני זה כתיב עצמו לעשות העבירה כמאמר הכתוב אמר נבל בלבן אין אלהים וגו' (מסילים י"ד) הנה באר כי בסבת עשיית החטא הוא היותו חושב בלבבו אין אלהים, או שיחשוב שיש לעולם מציא אבל יאמר שאינו משנית בפרטי בני אדם לתת לאיש בדרכיו, וזה ג"כ סבה אל שיתיר עצמו לחטוא, אמר הכתוב על מה נאץ רשע אלהים (פס"י), או שיחשוב שאף אם יש לעולם מנהיג ומשגיח בפרטי המעשים אומר בלבבו שמא לא צוה הש"י זה או לא אמר המעשה הזה, כאלו האמר שיחשוב שלא אסר החלב והדם או הנדה ומפני זה מתיר עצמו לאכול חלב או דם או לבעול נדה וכיוצא בהם והרי הוא כמכחיש שאין תורה מן השמים כמו שאמר רבותינו ז"ל בפרק חלק (כנהד"ק דף ק"ז ע"ב) שהאומר על פסוק או אפי' היבב אחת משה רבינו מפי עצמו אמרה שהוא בכלל האומר אין תורה מן השמים, והוא מבוחר כי בכל אחת מאלו השלושה כונות הוא כופר בעקר מעקרי הדת האלהית הכוללים שהם אבות לכל העקרים כמו שכתבנו (במ"ל פק"ד) וזה בלי ספק יותר רע ויותר קשה מאכילת החלב או הדם עצמו, ובעבור זה הוא שאר"ל (יומא דף כ"ט ע"א) הרהורי עבירה קשין מעבירה, וזה לפי שעונש העבירה הוא ומני כמו שיבאר, ועונש כפירת העקר הוא נצח. כמו שאר"ל רינן לפי רשעים בגיהנם ו"ב הדם" (כ"ט דף מ' ע"ב) כלומר הרשעים העוברים על דת ואינם כופרים בעקר שהם כופרים בעקר כבר בארו שעונשם נצחי כמו שאר"ל אבל המינים והמוסרים ושכפרו בתורה ושכפרו בתחית המתים יורדין לגיהנם ונרנזין בה לדורי דורות. ואחר שהאנשים הנמלטים מכפירה אחת מהעקרים הכוללים

שרשים

פרק כח (ה) 'שמאשר כל פועל וכו'. כלומר כי כל וכו': (ז) וזוהי האדם. נהיות האדם: מפני שהוא מנוצל

הכוללים לפי זה הם מעט מעט לא כביר ולפי זה ראי שיהיו נדונים בעונש נצחי התחכם השם יתברך ברחמיו ובכבדו חסדיו לעשות חסד עם המין האנושי לפתוח לו שערי תשובה כדי שעל ידו יתנצל ממכשורות יצר הרע מסיבת הנפש אמרו רז"ל (סוכה דף נ"ב ע"א, וקדושין דף ל"ב ע"ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום שנאמר צופה רשע לצדיק (מלכים י"ז) ואמלאה הקב"ה עוזרו אונו יכול לו שנא' ה' לא יעזבנו בידי, דרי באר שעל ידי העזר שהקב"ה עוזר את האדם הוא ניצול מהסיבת שיהיה מבקש להמיתו, וכבר באר יחזקאל שעל סיבת הנפש ידבר אדם כי לא אחפון במות המת כי אם בשוכו (יחזקאל י"ח) ולשון במות המת יורה שמי שכבר מת דיבר, ור"ל לא אחפון במיתת נפש מי שמת כבר אבל בשישבו מדרכו ותחיה נפש המת, שיראה שעל ידי התשובה לא ימות האיש הכת אבל תחיה נפשו ותזכה לחיי העוה"ב, ובוה יגיע האדם שהוא מעשה ידי השם אל הכלית שלמותו והשארית הנצחית אף אם יחטא חטא שראוי לזאת נדון בערו בעונש נצחי, חרו מה שאמר ישעיה הנביא מדבר על בעל תשובה כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף (ישעיה נ"ז) ר"ל אע"פ שזמן הדיון היה לי לריב ולקצוף לנצח ולדון את החוטא בעונש נצחי לא אעשה כי רוח מלפני יעסוף וגו', כלומר שאף אם הרוח החיוני שיעסוף את הגוף הוא מלפני, ר"ל (ג) מניע הגרמים השמימיים שהם לפני, הנה הנשמות האנושיות אני עשיתי אותן וראוי לי לרחם עליהן ביותר אחר שהם מעשה ידי, שלשון נשמה יאמר על הנפש האנושית ורוח על הנפש החיונית שבבעלי חיים אמר הכתוב נוח נשמה וגו' (סם מ"ב), ואחר שהנשמות הן מעשה ידי ראוי לי להשתדל שיעניע המין האנושי אל התכלית המכוון ביצירתו, ובעבור זה אע"פ שבעון בצעון קצפתי ואכזרו לא הייתי מכה אותו מכה אכזרי אבל כדי ליסרו שישבו בתשובה לפני, שלא הייתי מכה אותו כפי העונש הראוי לו כפי חטאיו אבל הכתר ואקצף כלומר הייתי מסתיר קצת מהעונש והייתי קוצף מעט כדי ליסרו לפי שהיה (ד) הוי"ך שובב בדרך לבו, (ה) אבל כשראיתי דרכיו ששב בתשובה לפני רפאתי אותו, ר"ל קבלתי תשובתו אף על פי שהיה סמוך למיתו, ולפיכך (ו) אנהו בדרך כל הארץ ונאסף אל נאסף, בישו כדי שילך (ז) מכור לעוה"ב, ושלמתי בזה נחמתי לו ולאבליו, לו בשנתתי לו חלק לעוה"ב, ולאבליו כי כשאין נפשו נכרתת הם מתנחמים על מיתתו, ולשון נחמים לאבליו יורה שעל המת מדבר, ואמר עליו וארפאו שקבלת התשובה היא הרפואה אל הנפש לזכות לחיי העוה"ב. (ח) ונתבאר א"כ הכרחיות המצא התשובה עם מציאות ההורה להגיע המין האנושי אל התכלית המכוון ביצירתו שהוא התכלית המכוון בכלל המציאות השפלה, ולזה הוא שאר"ל, שהתורה והתשובה קרמו לבראת העולם. ויספיק זה הדבור בתשובה :

פרק כח וראוי שנדבר עתה בשכר והעונש שהוא העקר הג' מן העקרים הכוללים לדת האלהית והוא במקום התכלית המכוון בכל הדתות, וזה, שאף על פי שהעובר מאהבה לא יחוש לשכר ולעונש כלל שאין אצלו תכלית אחר וזאת השלמות רצון הארוב בלבד, ואמרו רז"ל אל תהיו כעבדים וכו' (פסוק פס"א), לא בעבור זה נאמר (ב) שלא יהיה שם שכר ועונש חלילה, אבל הכונה לומר שהעובר מאהבה לא יעבוד מאהבת השכר ויראת העונש אע"פ שיאמין שיש שם שכר למאמינים וליראי השם והושבי שמו שכל השכר ההוא כאין נגדו בבחינת השלמת רצון האהוב ההוא והעבודה שהיא על זה התואר היא העבודה המביאה אל תכלית השכר והעונש המכוון בכל הדתות, ובעבור היות הדת האלהית מתחלקת לתכלית הדתות הנימוסיות כמ"ש במ"א (פסוק ט') שמנו אותו מן העקרים הכוללים לדת האלהית ונאמר שהשכר והעונש לא ימלט הענין בו מחלוקה, אם שיהיה שם שכר ועונש או לא יהיה, ואם יהיה שם, אם שיהיה כלו גשמי ובעוה"ז ואם שיהיה כלו רוחני ובעוה"ב, ואם שיהיה שם שכר גשמי בעולם הזה ושכר רוחני בעוה"ב. ונמצא דעות האנשים נחלקים בענין האמנת הגמול והעונש לר' דעות כפי מספר החלקים שתגזור אותם החלוקה, בישו מי שיאמין שאין שם שכר ולא עונש לא גופי ולא נפשי, ויש מי שיאמין שיש שכר גופי ונפשי, ויש מי שיאמין השכר גופי ולא נפשי, ויש מי שיאמין נפשי ולא גופי, (ג) והשורש המחולק הזה תלוי

שרשים

עם מציאות התורה. פי' אע"פ שהיא מבוררת בתורה כמו שנתבאר לעיל בפרק כ"ה סוף מוכרחת גם כן מזה עמלה :

פרק כח (א) ש"ל יהיה שם שכר ועונש חלילה. מחלוקה שחלוקה מחלוקה לשם גמול בעבודתו א"כ בודאי אין שם שום גמול חלילה : (ג) והשורש המחולק הזה. כלומר כונת דעת

(ג) מניע הגרמים השמימיים. לקמן בפרק ל' יתבאר שהנשם החיוני נאסר מכת הגלגלים : (ד) הוי"ך שובב בדרך לבו. שהלך אחר חלשות לבו : (ה) אצל כשראיתי דרכיו וכו'. עתה מפרש שכתוב שאמר ישעיה דרכיו וכו' וארפאוה ואנחנו וגו'. וכן נתבאר לקמן פ"א : (ו) אנהו בדרך כל הארץ וכו'. שימות : (ז) מכוסר. במהילת עין : (ח) ונתבאר אם כן הכרחיות המצא התשובה

מפר מאמר רביעי פרק כט העקרים קע 339

תלוי בחלוק הדעת שבין האנשים במדות הנפש, הדעת האחד הוא שיש מן האנשים כי שיאמר שנפש האדם אין בה יתרון על נפש הב"ח אלא שהאדם יש בו ערסומות יותר גדולה משאר בעלי חיים להמציא המלאכות והתחבולות המצטרבות אליו לתקן חיותו באופן שלם, כמו שיש לקצת בעלי חיים יתרון זה על זה קצת, ובעבור זה יאמינו בעלי זה הדעת שאין שם שבר ולא עונש כלל לא גשמי ולא רוחני, ויאמרו שהאנשים משולחים ונעזבים למקרים כשאר בעלי חיים שאין הכונה האלהית בהם אלא לשמור המינים בלבד, וזה הדעת כבר הכה על קרקו הפילוסוף ואמר שלא תרסה נפש האדם לנפשות הבעלי חיים שהב"ח (ג) ידיעותיהם חלקיות והאדם ישיג כלל הדברים (ד) וישיג הדברים אחר העלמם מהחוש מה שאין כן בבעלי חיים, ויבריל בין העצם והמקרה וזולת זה ממה שיוורה על ההבדל הגדול שבין נפש האדם לנפש הבעלי חיים וא"א מבלתי שיהיה לנפש האדם תכלית מיוחדת מבין שאר הבעלי חיים כמו שבארנו בפרק שני ממאמר שלישי, ולזה אם לא יהיה לבעלי חיים שום שלמות נפשית כבר יחוייב שימצא זה באדם. וכן בעלי תורה חלקו ע"ז הדעת ואמרו שראוי שיהיה לאדם שבר ועונש אם בעו"ב לנפש ואם בעו"ז לגוף על צד ההשגחה האלהית כמו שבארנו זה בהשגחה. והדעת השני הוא דעת מי שיאבין שיש שבר ועונש אבל אמר שהוא גשמי ובעו"ז, וזה לפי שיש מהאנשים שיאמינו שנפש האדם יש לה יתרון על הבעלי חיים בשיש בה כח שכלי על ידי דבק הרוח האלהי באדם להשגיח בו כפי יתרון שכלו אבל לפי שאין זה היתרון (ה) אלא הכנה בלבד יאמרו שהיא צריכה תמיד (ו) אל הגוף וכשיופד זה הדבוק אשר בין הנפש והגוף תעדר הנפש, ובוה הדעת נוקש ונלכדו כת מבעלי העיון שאמרו שלא יצויר שום שלמות לנפש בזולת הגוף ונמשכו אחריהם כת צדוק וביתוס שהם מאמינים בתורת משה ובהשגחה ויאמינו עם זה שהשבר והעונש הוא גשמי בלבד ובעו"ז כמו שזכר באבות דר' נתן והכחשה השבר הרוחני אחר המות מכל וכל, ויביאו ראיה לדבריהם ממה שלא נזכר לפי דעתם בתורת משה גמול נפשי כלל אלא הצלחות גשמיות, ונפלו בוה הדעת להיוותם חושבים היות נפש האדם מורכבת מכחות מתחלפות ככה ההנהגה והצמיחה וההרגש וכח שכלי, ואחר שנראה שאר הכחות נפסדות בהפרד הדבוק שבין הנפש והגוף, יאמרו שגם כן יעדר ממנה כח ההשכלה שיהיה בה עם מה שהשכליה כבר השאר הנפש נעדרת כנפש הבעלי חיים וכמות זה כן מות זה, וכבר סתרו גדולי הפילוסופים זה הדעת ואמרו שאין הפעולות המתחלפות הנמשכות מן הפועל (ז) ממה שיהייבו רבי בעצמות הפועל כמו שנתבאר בפרק שמיני בהמאמר השני בוה הענין (ח) וגם אין העדר חיות הגוף ממה שיהייב העדר לנפש המשכלה, וכמו שלא יחוייב (ט) העדר הכח המרגיש אחר העדר הכח המגדל כן לא יחוייב בהעדר הנפש המשכלת אחר העדר הנפש החיונית, ושהגוף כלי על ידי יראו קצת מפעולות הנפש ובהעדר הכלי יעדרו אותן הפעולות בלבד כהונה והצמיחה וההרגש, אבל אין זה מחייב שיעדר עצמות הנפש השכלית לפי שאין קיום השכל תלוי בגוף כשאר הכחות הגשמיות אבל הוא בהפך שהשכל (י) יתחזק אחר הארבעים בתחיל הכחות הגשמיות, והשכל לא ידמה לכחות הגשמיות שהוא ישיג את עצמו ואת כליו (כ) משא"כ בכחות הגשמיות, וראיות אחרות חזקות שא"א להכחישם (ל) הביאו בשלל תרסה נפש האדם לנפש הבעלי חיים אלא שאין צורך להאריך בוה. ולהעיד על סתירת זה הדעת כתב הרמב"ם ז"ל בהקדמת מסכת אבות ששם נפש יאמר על נפש האדם ועל נפש הב"ח (מ) בשתוף השם, ואע"פ שנראה שימשכו מן האחת פעולות דומות לפעולות הנמשכות מן האחרת אין זה ממה שיהייב שידמו עצמי הפועלים, שהרי אור השמש ואור הנר תירמו בשרם יאירו שני מקומות אפלים ולא יחוייב בעבור זה שיהיו הפועלים שוים, שאור השמש מתמיד ואינו כבה ומאיר אף במקום שאין השמש זורחת והנר כבה ואינו מתמיד ואינו מאיר אלא במקום שהניצוץ נופל, וא"כ אינו מחייב שאע"פ שתפסד נפש הבעל חיים שתפסד וייעדר

שרשים

שאלה זו: (ח) וגם אין סעדר חיות הגוף ממה וכו'. מתבאר הוא בפרק שאלה זו: (ט) סעדר הכח המרגיש אחר סעדר וכו'. כי לכל אחד יש זמן מיוחד לקיומו כמ"ס ברוח ח"פ"ב (י) יתחזק אחר הארבעים. כמו שזכרנו בן ארבעים לזניה: (כ) משא"כ נכח הגשמיות. שאין משגיח כלום מעצמותן: (ל) הביאו. גדולי הפילוסופים הנזכרים: (מ) נשחקק השם. נתבאר במ"ב פרק ח' ושם נתבאר

דעת אלו החולקים תלוי וכו': (ג) ידיעותיהם חלקיות. כמו שנתבאר במ"ב פ"א: (ד) וישיג הדברים אחר העלמם מהחוש וכו' ויכיל בין העצם והמקרה וכו'. כל זה נתבאר לעיל במ"ב פרק י': (ה) אלא הכנה. לזכרון הרוחני בו: (ו) אל הגוף. מ"א הנושא וכו' ה"א: (ז) ממה שיהייבו רבוי בעצמות הפועל. מ"ב כמו כן בנפש האדם אע"פ שיש בה כח הכונה והצמיחה וההרגש אינה מורכבת כמו שנתבאר וכו'. וכמו שנתבאר בפרק

ספר מאמר רביעי פרק כט העקרים

העדר נפש האדם בהפרדה מן הגוף אתר שחם מדים שיש לה יתרון על נפשות הבעלי חיים. ומה שהביאו ראיה לרבריהם כת צדוק וביתוס כמה שלא נזכר בתורה משה הנמול הנפשי אלא הגופי, אינו כן כמו שחשבו שלא נכתב הגופי אלא במקום שאין מקום לשכר הרוחני השכר הרוחני נכתב ברמיה (ו) לסבה שנוכר אותה בעזרת השם יתברך. והדעת ה' הוא הפך הדעת השני והוא דעת קצת מר"ל שאומרים שכר מצוה בהאי עלמא, ליכא (קדושין דף ע"ג ע"ב) הביאו ראיה לזה מן הכוחש אמרו לו שאמר לו אביו עלה לבירה הבא לי גזלות ועלה לבירה ושלה את האם ולקח את הבנים ובהורוהו נפל וסת היכן מובתו של זה היכן אריכות ימיו של זה אלא למען ייטב לך לעולם שכלו טוב והארכת ימים לעולם שכלו ארך, וא"א להיות עולם שכלו טוב ועולם שכלו ארך אלא העולם הבא אחר המות והשכר הרוחני, וגם זה דעת כת מגדולי הפילוסופים וכת מבעלי תורה שנמשכו אחריהם. שיאמרו שאין שום שלמות לאדם מצד מה שהוא אדם אלא אחר המות בלבד כשיהיה השכל כפשוט מדרגתו ומדרגתו הגשמיים, וזה לפי שיתרון הרברים השכליים זה ע"ז הוא כפי מדרגתם בהשכלה בלי ספק שמי שישכיל יותר שהיה מדרגתו יותר גדולה, ואחר שראים יש לו יתרון השכל על הבעלי חיים ראוי שיהיה לו בעבור זה השלמות מדרגה תלויה בהשכלה בלבד, שאם תהיה זה בדבר גשמי הכולל אותו ואת הבעלי חיים יהיה שלמות ויתרון השכל שנתן בו-יותר על הבעלי חיים לנקמה כמנו ולא לשלמות מדרגה, וזה שהבעלי חיים להיותם נעדרים השכל והבנה לא יצמערו בהיותם משערים שסופם למות כאדם ולא ירגישו בצער הבא עליהם מרס בואו ולא ידאגו על דבר, והאדם ירגיש בכל זה וידאג ויצמער על הרע המועתד לבא עליו ויהיה ביגון ואנחה, עד שלפי מעלת השכל שיש לאדם על זולתו יצמער על הרע המועתד לבא עליו, ובעבור זה יאמרו שאין ראוי שיהיה השלמות המושג מצד השכל דבר גשמי ומשתתף לבעלי חיים אלא בענין שמהו בדבר שיברל מהם שהוא השכל לא בדבר גשמי כלל, זה דעת הפילוסוף בזה, שעם שהוא מכחיש ההשגחה יאמין שיש לנפש האדם שלמות אחר המות בהפרדה מן הגוף ורבים מהכמי התורה נמשכו אחר דבריו בזה. ויש לדק אחר זה המעם שאף אם הרברים הללו הם תשובה על הדעת השני מכל מקום לא יתבאר מזה שיהיה שלמות האדם אחר המות, וזה שאחר שהשלמות והקיום א"א שיהיה (ס) אלא לדבר השכלי כמו שאמר והבא השכלי שבאדם אינו אלא הכנה (ט) אך יצויר השארתו שאין ההכנה דבר עומד בעצמו. ומה שיאמר שהשכל הנקנה יתעצם במושכלות עד שישבו הוא והן דבר אחד, הוא דבר בלתי מוכן, שאם הכה השכלי שבאדם הוא כה היולאני אשר מטבעו שופסד וזולתי מצד ההשכלה איך תעבוד ההשכלה בעצמה, או איך יצויר דבוקתה בשכל הפועל שכל זה רחוק מאד משישוכל כמו שכתבנו במאמר ה' בפרק ג', ובעבור זה אמרו קצת החכמים שהנפש עצם רוחני עומד בעצמו מוכן אל ההשכלה, ולזה לא יתכן בו ההפסד להיותו עומד בעצמו אלא יקבל העונג כפי השגתו בהשכלה, וגם זה אינו נכון לפי שאף אם תהיה הנפש עצם עומד בעצמו אחר שהוא מוכן אל ההשכלה תהיה שלמות ההכנה לבטלה ולא ישיג א"כ שלמות הנפש אחד מני אלה ואולי לא ישיגוהו שום אדם כמו שכתבנו בפרק ג' מהמאמר ה', אלא אם נאמר ששלמות זאת ההשכלה היא השגת המושכלות הראשונות ודבר זה ישו בו הצדיק והרשע ולא עלה זה על לב שום אדם מעולם. ועל כן יראה שהדעת הנכון והנאות לתורה הוא שהנפש עצם רוחני מוכן אל ההשכלה לעבוד הש"י ולא אל ההשכלה לבד, ולזה כשישיג האדם אי זה השכלה לעבוד הש"י מצד שישג אי זו השגה או הכרה בשם גדולה או קטנה ישיג מצד זה (פ) ר"ל השכלה העבודה היא מדרגה מה מדרגות העוה"ב, וכן נמצא לר"ל בפרק חלק (סנהדרין דף ק" ע"ב) על פסוק ורע יעברנו (מלכים י"ב) אמרו איסתי ותינקות וזכים להי העוה"ב משום ר"מ אמרו משורעין לומר אמנ' הה"ד פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה ל"ו) אל תקרי שומר אמונים אלא שאומר אמונים, וזה מביאר כמו שכתבנו ששלמות הנפש הוא מצד ההשכלה אל העבודה אי זו שהיה עד שבישיג הנער ההשכלה אל העבודה היותר קטנה שאפשר שהוא לומר אמנ' על איזה ברכה יזכה למדרגה מה מדרגות העוה"ב, וזה מסכים עם מה שכתבנו בפרק תשעה ועשרים מהמאמר ה' שבפסוקי מצוה אותה זכה אדם למדרגה מה מדרגות העוה"ב, ויורה ג"כ על שהנפש עצם רוחני עומד בעצמו ממה שאמר ר"ל משום ר"י נשיאה אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית

שרשים

יצויר השארתו. היאך אפשר לצייר שיהיה לו בפני עצמו שום השארות: (פ) רוצה לומר השכלת העבודה. שז כל מה שאמר וישג מצד זה ור"ל מצד

נמצא גם כן דעת הרמב"ם דוס: (ג) לסבה שנוכר אותה. לקמן בפ"ט ובפ"ח: (ס) אלא לדבר השכלי. ולא לדבר גשמי כלל: (ט) איך

ספר מאמר רביעי פרק כט ל העקרים קעא 341

בית רבן א"ל רב פפא לאביי דירי ודיך מאי אמר לו אינו דומה הבל שאין בו חטא להבל שיש בו חטא (ערוך דף י"ג ע"ב) ואם לא תורה הנפש עצם עומד בעצמו היאך אפשר שידה יתרון לחינוכות של בית רבן שלא הגיעו למדרגת ההשכלה אלא מעט על אביי ורבא שהגיעו למדרגת גדולה בלי ספק, אלא שהאמת הוא שמדרגת קטנה בעבודה למי שלא נחלכלך בחטא תועיל יותר ממדרגת גדולה למי שנתלכלך בחטא, לפי שהנפש להיותה עצם רוחני עומד בעצמו גורל מדרגתה הוא כפי שעור נקיותה עם עבודתה בעשיית המצות, ולזה מה שהיה מרעיה מצטער על שלא היה יכול ליכנס לארץ לעשות עבודת המצות בפעל לא להשגת המושכלות שבלי ספק כבר הגיע משה למדרגת שהיה ראוי שישג בהשכלה אלא שהיה כוסף לקיים המצות בפעל שהיה העבודה בהשכלה שהיא הנותנת שלמות וקיום לנפש כמו שכתבנו בפרק רביעי ממאמר ג'. ובשתי הדעות הללו שבמחנות הנפש, רצוני אם היא כח היולאני או עצם עומד בעצמו, הלא שנתלקו ר"ל בערובין (דף י"ג ע"ב) באמרם שתי שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הלל אומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא משלא נברא ונמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ונראה שהאומר נוח לו שנברא יסבור שנפש האדם כח היולאני כדעת הפילוסוף וע"כ יאמר שנוח לו שנברא לפי שכל מציאות טוב יותר מההעדר ואפשר שיעלה למדרגת הקיום על ידי ההשכלה, והאומר שנוח לו שלא נברא יסבור שהנפש עצם רוחני קיים מצד עצמו, ולפי שעל ידי הבריאה אפשר שיגיעה ההפסד או ישיגה העונש העצום אמר נוח לו שלא נברא כלומר שלא נמצאה בגוף האנושי, וכן אמר שלמה וטוב משניהם את אשר עין לא היה (קלל ד') ואלו היה הנפש כח היולאני היאך יאמר טוב משניהם על דבר הנעדר איך יהיה ההעדר טוב מהמציאות הלא כל מציאות טוב והכתוב מעיד על זה באמרו וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית ו'), אלא שבלי ספק דעתו לומר שהנפש עצם רוחני ולא כח היולאני, ולפי שזהו הדעת הנכון והמסכים לתורה הוא שנמנו וגמרו שנוח לו שלא נברא יותר משנברא וע"כ אמר שצריך לפשפש במעשיו כדי שלא תפסד הנפש או תענש. ומכאן יצא לקצת חכמים דעת הגלגול, וזה כי לפי שהם ראו שהדעת רבנון כפי התורה הוא שאין הנפש כח היולאני אלא עצם עומד בעצמו כמו שאמרנו דנו מזה שכמו שהעצם הרוחני יכנס בגוף האנושי בתחלת יצירתו כן אפשר שהנפש שכבר שמשה בגוף האנושי תחזור עוד לשכון בגוף. אבל אין זה נכון שאם גזרה החכמה העליונה להשכן העצם הרוחני (ז') שאין במבוע להיות בעל בחירה בגוף האנושי כדי לשומו בעל בחירה בגוף. לפי שזה מעלה גדולה אליו בלי ספק עד שברבר הזה טען המלאכים באדם כמו שאמר' בב"ר כשברא הקב"ה את האדם בקשו מה"ש להשתחות אליו וכו', וזה להיותו בעל בחירה יותר מזה שאנוס בעל בחירה, מכל מקום הנפש שכבר שמשה בגוף האנושי והיתה בעלת בחירה (ק) למה תחזור עוד אל הגוף ובמה תוכן המטה הזרעיית לקבל הנפש שכבר שמשה בגוף יותר מלקבל הנפש שלא שמשה בגוף ולא היתה בעלת בחירה, והיותר רחוק מזה שיאמרו שנפשות האנשים מתגלגלות בגופות הבעלי חיים, והשם יודע. והדעת הרביעי הוא דעת מי שיאמין שהשכר ממנו נשמי ובעולם הזה וממנו רוחני ובעולם הבא, אחר המות, וזהו דעת תורתנו הקדושה שיערה יעודים נשמיים פרטיים לצדיקים כמו לאבות ולזולתם ויעדה יעודים רוחניים לנפש לבריה אם עונש או שכר כמו שנברא בעזרת האל, וזהו דעת רבותינו ז"ל במקומות רבים וביחוד במה שנמצא בספרי אמרו למען ירבו ימיכם (דברים י"ב) בעה"ו, וימי בניכם לימות המשיח, כימי השמים על הארץ לעולם הבא, שיראה מפורש שבשכר המצות ייעד הכתוב שכר בעולם הזה ובעולם הבא, והו כלל דעת האנשים בשכר ועונש ודעת תורתנו בו :

פרק ל בשכר הרוחני שאמרנו שיוגע לאדם אחר המות נחלקו בו חכמי ישראל האחרונים לשתי דעות, הדעת האחר הוא דעת מי שיאמין שאף אם יש לצדיקים הגמורים בעולם הזה שכר טוב כפי מעשיהם כמו שהיה לאבות, כ"ס עיקר השכר הוא רוחני ולנפש בלבד בעה"ב, ר"ל העולם שהוא בא לאדם אחר המות מיד כשתפד הנפש מן הגוף שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא שום תענוג ושמוש מתענוגי הגוף ושמעונו, אמרו רבותינו ז"ל מרגלא בפומיה דרב העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא שנאה ולא קנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה (נדרים דף י"ח ע"ב) כלומר

שרשים

מצד הסכלת העבודה הכיוון יסג מדרגה מה וכו' : הם מוכרחים על מעשים : (ק) למה תחזור עוד (ז) שאין צטנעו להיות בעל בחירה. כי הרוחניים : אל היות. שהרי כבר הגיעה אל מעלת הנחמה : ומעשיהם

כלומר כי כתר שם טוב (ה) ומעשיהם הטובים היא עומדת על ראשיהם מלמעלה ובה ישנו ליהנות מזיו השכינה, ואמין עם זה שעם היות עיקר השכר הזה לנפש בלבד עוד יש שכר אחר גשמי לעוה"ז לימות המשיח, וזה בתחית המתים שיחיו אז הצדיקים הנמורים, אם כרי לפרסם נסי השם ואמונתו בעולם, ואם כרי שישנו קצת תענוג גשמי או כימים שזנעמרו או יותר כפי מה שתגזור הכמת השם, או כרי שיקנו שלמות יותר מאשר קנו בתהלה כאשר לא יוכלו להשיג בחייהם המדרגה שהיתה ראויה אליהם לפי יושר לבם מפני המעיקים בחוץ ועול הגלות, אבל מ"מ ימותו אחר שיחיו וישובו לעפרן ויוכו אז הנשמות ההן במה שהשיגו בחיים השניים ההן להתענג במדרגה יותר גדולה בעוה"ב כמה שהיו בה קודם התחיה, וזהו דעת הרמב"ם ז"ל וגדולי החכמים האחרונים שנמשכו אחר דעתו ז"ל. והדעת הזה כשיעוין היטב נמצאהו ראוי ומרויב מצד השכל ומסכים אל מה שנמצא בתורה, וזה כי לפי שפעולות השם הם שלמות בתכלית השלמות חייב שימצא כל מה שאפשר המצא (ג) לפי מה שתשפטהו החלוקה, ואחר שאנחנו נמצא הנמצאים הגשמיים מהם קיימים באיש כנגללים והוכוכים כמו שהעיד החוש על זה, והנביא מסכים לזה גם כן אמר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה (ישעיה מ') ואמר איש לא נעדר (ס), ומהם קיימים במין כבעלי חיים (ז) המולידים בדומה, ובהם בלתי קיימים באיש ולא במין כבעלי חיים הנולדים מן העופש, הנה הוא מן ההכרח שימצא החלק האחד הנשאר מן החלוקה, והוא שימצאו נמצאים קיימים במין מצד וקיימים באיש מצד, וזהו מין האדם שהוא קיים במין ולא באיש כשאר הבעלי חיים מצד הגוף והכחות החומריות אשר בו, והוא קיים באיש ולא במין כמלאכים מצד הנפש המדברת והכח השכלי אשר בו, ואל שני מיני הקיום רמו בעל ספר יצירה באמרו כרת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו ובין עשר אצבעות רגליו במלת הלשון ובמלת המעור, וקיום המין הרכיב במלת המעור ידוע, וקיום האיש הרמז במלת הלשון ר"ל בנפש המדברת. וה, לפי שאי אפשר לדבר נצחי לברות ברית עם הדבר הנתה ונפסד אלא מצד הקיום שבו. ובאור זה ע"י הדרך וזה כי הכחות הנמצאות במורכבות השפלות אע"פ שאינן מושגות בחוש קיים אצלנו מציאותן מצד הפעולות המושגות בחוש (ד) כי מהפעולות יודעו הכחות, וכאשר (ה) ראינו הצמח מתנועע לכל הפאות וירענו כי לא יספיק לזה כח הטבעי בלבד לפי שהתנועה הטבעית לא תהיה כי אם (ו) מהאמצע אל המקף או מן המקף אל האמצע או סביב האמצע וזה מתנועע לכל הפאות, שפטנו שיש בזה המין התהלה אחרת התחייב ממנו זאת התנועה ואותה התהלה קראנוה נפש צומחת, וכן כאשר ראינו החי שיש בו התהלה שהוא נפש הצומחת ונוסף על זה שהוא מרגיש ומתנועע ברצון מה שאין כן בכח הטבע והנפש הצומחת, שפטנו בשיש בזה המין התהלה אחרת ומשכו ממנו אלה הפעולות, כלומר פעל הצמיחה ופעל ההרגש קראנוה נפש חיונית, וכן כאשר ראינו האדם יש בו התהלה הזאת ונוסף גם הוא שהוא משכיל כוללי הדברים ויודע מזהותם ומבדיל בין העצם והמקרה וכיוצא בזה מכה שלא יספיק לזה כח צומח ולא כח חיוני, שפטנו שיש בו התהלה אחרת יותר נכבדת קראנוה הנפש האנושית או הנפש המשכלת, וכאשר ראינו נפש האדם ימצא לה הפעל הנכבד הזה שהוא ההשכלה והיא מתחלפת בהשגה הזאת להשגות הכחות הגשמיים, כי הכחות הגשמיים כשיחזקו השגותיהם (ז) תפסד ההשגה ההיא (ח) כהשגת האור החזק שהיא תפסד הראות ותמנע מהשגת אפי' האור החלוש וכן הקול החזק, (ט) והכח השכלי בהפך כי יחזק עם השגת הדברים העמוקים ויוסף וזהו להשיג יותר, וכן השגות הכחות החומריות משתנות להיותן פרטיות והשגות השכל בלתי משתנות והן קיימות להיותן כוללות, ולזה שפטנו שנתון הנפש הזאת שיש בה כח ההשכלה הוא יותר נכבד מן העוין הכח החיוני בב"ח, ולזה אמרו החכמים שהנפש החיונית באה מכה הגלגלים, כי הגלגלים בתנועתיהם יכינו התומר לקבל הצורות ונפשותיהם יתנו הצורות המתחלפות אשר בצומח ובחי, לפי שאין מציאותן אלא בחומר וכפי הכנת החומר כן נותנים נפשות הגלגלים הנפשות בחומרים

שרשים

פרק ל (ה) ומעשיהם הטובים. שהיו עושים בעולם הזה: (ג) לפי מה שתשפטהו החלוקה. כמו שנתאר וסוף יש חקן כלום ויש חקן צמין וכו': (ג) המולידים בדומה. ר"ל שמולידים בדמותם ונצלמם ולהם קיום המין: (ד) כי מהפעולות יודעו הכחות. ע"י הפעולות היוצאים מאיזה דבר נוכל לידע כמות הדבר ההוא: (ה) ראינו הצמח מתנועע וכו'.

נצמיחמו הוא מתנועע לכל הפאות: (ו) מהאמצע אל המקף, למעלה אל הגלגל, ונתחבר כל זה לעיל בפ"ג: (ז) תפסד ההשגה ההיא. כהנה שכלית: (ח) כהשגת האור החזק שהיא וכו'. ע"מ שכהשגת מאירה נחזקו א"ל לאדם לראות זה וכל מי שרצה לראות זה בכח חוץ הוא מונעת מהאדם אפילו השגת אור החלוש: (ט) והכח השכלי נהפך. אצל הכח השכלי הוא נהפך: לכאורה

ספר מאמר רביעי פרק ל העקרים קעב 343

בחומרים, ולזה ישתנו השגות הב"ח והיו פרטיות כפי השתנות ההכנות הפרטיות, אבל הנפש המושכלת אשר באדם היא באה מרתחלה שכלית קיימת מופשטת מהחומר בלתי משתנה יותר נבבדת מן התתחלה שחתן הנפש החיונית, ולזה היו השגותיה כלליות קיימות, ונמצא הנביא או החסיד השלם יפעל בחומר העולם השפל כמו שיופעלו השכלים הנבדלים, לפי שהתחלת נפשו היא מושכל נבדל, ויעיד על זה מה שנמצא בתורה במעשה בראשית שיוחס הכתוב נתינת הנפש החיונית אל התחלה חומרית בלבד אמר ביצירת הב"ח תצא הארץ נפש חיה למינה (נלאשם ה'), וכיצירת האדם ייחס נתינת הנפש אל התחלה שכלית אמר ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, ומייד ויהי האדם לנפש חיה (שם ז') (י) להורות שהכח החיוני אשר באדם נמשך מן הכח השכלי אשר נפח באפיו השם לא מתחלה אחרת כאשר הוא בב"ח, ואחר שהנפש החיונית אשר בב"ח והנפש האנושית אשר בה כח ההשכלה באות משתי התחלות מתחלפות אם נמצא הכח החיונית אשר בבעלי חיים נפסדות בהפיר הרבוק אשר בין הגוף ובינם (כ) להיות באות מכה הגלגל שהוא בעל חומר ומנפשו שהוא כח בחומר, לא יחוייב שהפסד נפש האדם אחר היותה באה מתחלה אחרת שכלית שהיא מפשטת מחומר שאין בה אפשרות ההפסד כלל כמו שיש בבעל חומר, ולזה אף אם נראה כח הצמיחה וההזנה וההגש אשר באדם וחולתם מהכחות החומריות נעדרות במות, לא היה זה אלא לפי שנעדר הרבוק בין הנפש והגוף שהי' כלי לפעול על ידו אלו הפעולות, אבל נאמר כי אחר שראינו כח ההשכלה מתקיימת בפני עצמה במלאכים בזולת הכחות האחרות, וראינו כח הצמיחה וכח החיות נפסדות בפני עצמן בצומח ובבעלי חיים, שפסגו שאדם שנראה בו כחות חומריות וכח שכלי שאף אם יעדרו הכחות החומריות (ז) להעדר הכלי לא יפסד הכח השכלי בהפסד הכח החיוני (ח) כמו שלא יפסד הכח החיוני בהפסד כח הצמיחה שהוא הכח המגדל מן הבעלי חיים, כי כח החיות הכנה והצעה אל הכח השכלי כמו שכתב המגדל הכנה והצעה אל כח החיוני, ואחר שנמצא השכל במלאכים מתקיים בפני עצמו בזולת חומר ונמצא הכח השכלי אשר באדם יש לו פעל מיוחד בפני עצמו בהשגת העצמות הנפרדות והרבוקים המפושטים מחומר, שפסגו בעבור זה שהשכל הזה אחר שיש לו תלות בדבר קיים לא יפסד בהפסד הגוף והעדר הכחות החומריות, אבל כשיפסד מן הגוף יתרבק בדבר הקיים שהשכל ובמה שנשמע אל השם לעשות רצונו, כי בזה ישוב כמדרגת המלאכים שעיקר שלמותם הוא מצד היותם נשמעים אל השם לעשות רצונו כמו שנתבאר בפרק ה' מן הסאמר הנ', והיו התכלית האנושית והוא עיקר השכר או הגמול המיועד בתורה אל האנשים אחר המות כשתפיר הנפש מן הגוף, והו' הדרך הנכון בהבנת הדעת הזה שהוא רע"ה הרמב"ם ז"ל והנמשלים אחריו. והרעת השני הוא דעת מי שאימין כי עם היות שיש לצדיקים גמורים שכר נשמי בעוה"ב אחר שהצדיקים ההם הם מעטים ורוב הצדיקים אינם מקבלים שכר נשמי בעולם הזה ראוי שישולם בעוה"ב שכר אל הגוף עם הנפש ביהר, והו' יהיה אחר תחיית המתים שאז יתקיימו הגוף והנפש יחד בלי אכילה ושתיה כמו שנתקיים משה רבינו ע"ה ארבעים יום וארבעים לילה בלי אכילה ושתיה בגוף ונפש, ויאמר שהוא הנקרא בדברי ר"ל עוה"ב בשאברו על הצדיקים שהם מזומנים לחיי העוה"ב, ויאמרו עם זה שלא תמות הנפש האנושית במות הגוף אבל מיד אחר המות יש מדרגה נקראת גן עדן שנפשות הצדיקים גנוזות שם עד שיקמו לתחיית המתים ויזכו לחיי העולם הבא אחר תחיית המתים, והו' שאמרו ר"ל במסכת שמחות (פרק ה' דף ס"ט ע"ב) על רשב"י שאמר לו לר' ישמעאל כשנגזר עליו שיהרג והיה בוכה אמר ליה רבי למה אתה בוכה לשעה קלה אתה נתון בגן עדן בחלקן של צדיקים, ואמרו ג"כ במסכת נדה על רבה בר שילא שנפטר קודם רבה בר רב הונא מעט, ואמר רבה בר רב הונא עליו לשעה קלה הקדימני בגן עדן. והו' דעת הרמב"ם ז"ל ודעת הרמ"ה ז"ל וכתב מדאחרונים שנמשכו אחר דעתם וזכר כלם לברכה. ודרך הבנת זה הדעת לפי מה שמצאתי לאחד מהגדולי תלמידי הרמב"ם ז"ל הוא, שהם יאמרו כי השתלשלות היצירות בעלי שכל הוא על ג' מדרגות, האחד שכל פשוט מתקיים בלא גוף והוא השלם, ואחריו שכל בעל גוף קיים תמיד וזה הגלגלים, ואחריו (ג) שכל בעל גוף נפסד שהוא האדם והוא החסר (ד) שבמדרגת השכלים, ומה שנמצא אחריו

שרשים

בהפסד כח הצמיחה וכו'. פי' כי אף שיפסד הכח המגדל מן הכ"ח שהוא כח הצמיחה כהם אעפ"כ לא יפסד מהם בעבור זה הכח החיוני כי הכח החיוני הוא הכנה והצעה וכו'. (ב) שכל בעל גוף נפסד. הגוף נפסד והשכל קיים: (ג) שבמדרגת השכלים

(ו) להורות שכן החיוני וכו'. פירוש ולכן נפש האנושי אינה מורכבת כמו שנתבאר בפרק שלפני זה ונפ"ח מת"כ: (ב) להיוון בלזות. בעבור שכן בלזות: (ג) להעדר הכלי. הוא הדבוק פן הנפש והגוף: (ד) כמו שלא יפסד הכח החיוני

אחריו בעלי חיים שהם בעלי גוף ונפש נפסדים, ואחריהם הצומח שהם בעלי הגוף נפסד ובלתי בעלי נפש חיה כלם הם לצורך האדם, ואע"פ שהאדם נברא אחרון והוא לשלמותו לפי שהתחתונים כלם בשבילו (ט) וביצירתו נשלמו, וכלם כוללים בו ד' יסודות והבט והצומח והחיות ומסוף על כלן שכל, ועל כן הוא מושל בכלן ובא אחרון להשלים פעולתו ולמשול עליהם לפי שיש בו שכל שיש בו השארות, ואולם צריך הוא לגוף לשלמותו וע"ז נאמר שנפשות הצדיקים גנוחות תחת כסא הכבוד או בגן עדן (פ) ולשון גנוח אינו אלא על דבר חסר, והוא כענין שאמרנו שהן צריכים גוף שאין שלמותן בוולת גוף, ואולם יהיה בסופו גוף נכבד קיים. והו' דעתם בשכל האדם לפי מה שכתב הר"ר אהרן הלוי ז"ל בפרקיו הלכות ברכות בפרק ברכת הלבנה. וכשהוקשה להם אחר שאין קיום לשכל אלא בגוף והגוף הזה אנו רואים נפסד כבהמות ושב אל העפר הריאך יתקיים השכל הזה לקבל השכר אחר שאין קיומו אלא בגוף לפי דבריהם, אמר הר"ר אהרן ז"ל כי כשיגיע זמן תחית המתים יחדש הקב"ה לכל אחד מהצדיקים גוף אחר באותו מול לגמרי שהיה לכל אחד ואחד מהם תחלה שזה בשוה ויעמרו ויאכלו וישתו ויולידו ויעשה כל אבר ואבר שבגוף כל אחד מהם פעולתו הראויה לו ויקבל כל מה שראוי לו ויוון כראוי לו ויעשה כל מה שראוי לו בלי שום מונע בין מבפנים בין מבחוץ, וכן יהיו כל האנשים שיהיו אחר אותו זמן, וע"כ יהיה כל גוף וגוף מהם בתכלית בריאותו שאפשר לו להשיג כפי מוגו ובתכלית השלמות שאפשר לו להשיג וכן כל אחד ואחד לפי מדרגתו, ואחר זה לימים רבים אחר שיישגו השלימות שאפשר להם להשיג כל אחד ואחד לפי מדרגתו ראשון ראשון כאשר יושג זה השלמות שאפשר לו להשיג הרי זה להפסד ולדעתו יעלה לענין אחר, וענינו זה שעתיד חומר גופו שהוא חומר ד' יסודות להשתנות ולקבל תכונה אחרת ויהיה חומר גופו ענין יסוד פשוט קיים קל התנועה בחיר במראה כמעשה לבנת הספיר נעלם הראות כענין אליהו, מוכן לקבל וזה האלהים ואור פני המלך חיים כמעשה הלבנה שהוא גוף מקבל אורה, וע"כ אמר בברכת הלבנה עטרת תפארת לעמוסיו בטן, ר"ל לצדיקים, שהם עתידים להתחדש כמותה, ר"ל אחר תחית המתים שישתנה גופם ויקבלו תכונה אחרת, ודוגמתו בעוה"ז מבלי חיים שישתנה תכונת גופם ויקבלו תכונה אחרת (בתולעת המשי וכיוצא בזה) ויש מהן צריכים לענין מה כי צריכים לאכול מאכל מיוחד, וזה ענין פשט עץ החיים אשר האוכל מפירותיו נכון גופו לקבל תכונה זאת ואכל וחי לעולם, וזה נרמז במעשה בראשית, והוא ענין תחית המתים שהכונה באדם שיחיה לעולם בגוף לפי שאין שלמות האדם בוולת גוף אלא בגוף כענין הגלגלים ונמשל אליהם (ז) בזה כוונת הרקיע וכוכבים לעולם ועד, ואילו היה שלמות האדם בוולת גוף נמצא שהוא שכל נבדל ושלם יותר מן הגלגלים שהם בעלי גוף, וזה דבר שאי אפשר שהשתלשלות היצירות הנכבד נכבד ראשון והכל קל אחרון כמו שכתבנו ראשונה, ובזמן שאין שלמות האדם בוולת גוף א"א שלא יבא האדם לשלמות זה כענין כונת יצירתו מתחלה, ועל שני תכונות וקלות הנועתם נאמר שהקב"ה עושה להם כפיים, כל זה כתב הרא"ה ז"ל. והנה ראה כמה הרחקות יש בזה הדעת לפי הדרך הנה. ראשונה שזה הדעת נוטה לדעת האומרים שהנפש כח היולאני, וע"כ צריכה תמיד אל גוף שתתקיים בו. שנית שאחר שהם יאמרו שאין קיום לנפש האנושי בוולת גוף איך תתקיים הנפש אחר המות מיד כשחפרד מן הגוף והם יאמרו שקיומה הוא קיום חסר בגוף עדן שאין בו תענוג שלם לנפש והשגת מדרגה כלל, וכשהוקשה להם למה לא יורדך הנה מיד אחר המות וישתנה מטבע הנפסד למטבע הקיים כמו שאמרנו שיהיה אחר כן, יאמרו כי עוד צריך שיחיו אחר שימותו כדי שיוכו למדרגת ההשארות, וזה דבר רחוק מאד שלא יושג ההשארות אלא עד שיחיו המתים, ועל כיוצא בזה יפול המעל המוגרל בלשון ארמי ערבך ערבא צריך, כי צריך שיוכו האנשים לתחיה ראשונה ואח"כ שיוכו להשארות, ואם בזמן התחיה יאכלו האנשים ויולידו כמו שכתבנו הם יהיו בעלי בחירה ורצון כבר אפשר שישוכו להמוא ובמה יהיו במוחים שיעלו לאותה מדרגה, ולדעת האומר מר"ל שתחית המתים לצדיקים גמורים בלבד לא יהיה לכלל האנשים שהיו ושהיו עד תחית המתים מי שתוכה נפשו למדרגת ההשארות ולא לשום מדרגה ממדרגת העוה"ב אלא הצדיקים הגמורים בלבד, והם בצדיקים הגמורים שיוכו לתחיה לא יהיה בהם מי שיוכה לשום מדרגה עד אותה שעה (ק) והוכיחם לתחיה איך אפשר שיתקיימו הגופות ההם שהם מ' יסודות ומטבע להיות נפסדים ואיך ישתנה מטבע הגופות ההם למטבע הקיים. ומי יתן ואדע כמו שקבלו בעלי זה הדעת שאפשר

שרשים

השכלים. שכל פשוט ושכל בעל גוף קיים : כלומר שהוא מורה שזה השלמות אינו שלמות אמתית
(פ) וביצירתו נשלמו. כמו שנבחר לעיל במ"א : מאחר שהן בוולת גוף : (ז) דהיינו כוונת. האדם
פ"א : (פ) ולשון גנוח אינו אלא על דבר חסר. יקיים דהיינו : (ק) והוכיחם לתחיה. כלומר ועוד
גם

ספר מאמר רביעי פרק ל לא העקרים קעג 345

שאפשר שישתנה החומר הנתון הנפטר ממבטו אל טבע הקיום כחומר הגלגלים, למח לא יקבלו ששתתנה נפש האדם אע"פ שהיה כח היולאני כפי דעתם אחר שיש בה הכנה לקבל שלמות המושכלות ממדרגת החסרון אל מדרגת השלמות עד שהיה אפשר לה להחזיק בעצמה כשכל הגבול, שזה דבר נאות אל המושכל ויותר נכון וקרוב אל הדעת משישתנה החומר ממבטו אל טבע אחר, ולא יצטרפו לפי זה לומר שלא יהיה עיקר ההשוארות עד אחר תחית המתים, ועוד כי זה חלק על דעת ר"ל שאומרים כי הנפשות הן נמצאות מרס המצאן בנפש האנושי כמו שאמרו בבראשית רבה עם המלך במלאכתו ישבו (וה"ל ד') עם מלך מלכי המלכים הקב"ה ישבו נפשותיהם של צדיקים שבהם נמלך וברא את העולם, ואינו א"כ כח היולאני אבל נבראו ביום ראשון כמו שאמרו רוח אלהים מרחפת (נחשית ל') זה רוחו של אדם הראשון, (ד) וכן כתב הרמב"ן ז"ל בתשובה שהנפשות נבראו עם האור הראשון לדעת ר"ל ואינו אם כן כח היולאני, ועוד כי הם יביאו ראיה לדבריהם מאליהו והוא מבואר כי ענין אליהו הוא דבר נמי ואין כלל האנשים במדרגתו שאפי' משה לא זכה לנס הגדול ההוא, ועוד כי אליהו לא טעם מעם מיתא לפי המקובל מענינו ולא הוצרך לנס תחית המתים, ולפי הדעת הזה לא יזכה אדם למדרגה זו אלא אחר שימות וישוב לחיות כאשר בתחלה (ט) וחתמה היא שאמרו לכתוב אינה מובנת כלל, כי איך אפשר שיורמן בתנועת הגלגל לכל הצדיקים שחיו בזמנים מתחילים מצב שהיה מול כל אחר מהם במול הראשון בשעה אחת לכלם כאחד, ואף אם יהיה כדבריהם תהיה יצירה חדשה לא תחית המתים, סוף דבר הדברים הללו שבעלי זה הדעת אומרים לקום סברתם רחוקים מאד משישכלו, ואם קבלה הם מן הנביאים ראוי שנקבל אותה ואם באנו לדון עליהם יש תשובה בלי כפך (ח) עם שזה נוסח לדעת האומרים שהצדיקים בהמא האדם היו נענשים שלא היתה נפשם משנה משלמותם אלא מדרגה חסרה עד שבא המשיח לפי דעתם וכפר על העון ואז השיגו האבות והצדיקים מדרגת השלמות הראויה להם, וכן השורש הזה הוציאו שעליהם ענשים שהם עקרים לרחם, יצילו השם משנאה :

פרק לא היסוד שעליו בנו בעלי זה הדעת השני מיתר כספם לומר שהעו"ב הוא מדרגת השכר שלא יגיע אדם אליה אלא אחר תחית המתים, הוא מה שמצאו במשנה פרק חלק (מסנהדרין דף ז' ע"ה) ואלו שאין להם חלק לעו"ב האומר אין תחית המתים מן התורה, ואמרו עליה בגמרא תנא הוא כפר בתחית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחית המתים, ודנו מכאן שהעו"ב שהוא עיקר השכר שעליו אמרו רבותינו ז"ל (ס) כל ישראל יש להם חלק לעו"ב, לא יהיה אלא אחר תחית המתים ולזכות לתחית המתים. זו אינה ראיה שיש לבעל הדין לחלוק ולומר כי תחית המתים במקום הזה ירמוז לשכר הנפש ותורתה בעולם הנשמות הבא מיד אחר המות ויקראו את זה תחית המתים לחלוק על הצדיקים והכותיים הכופרים בהשואת הנפש ואומרים שהנפש תמות במות הגוף, וכן יראה זה משפט הלשון שהוזכר שם בגמרא אמר רבי אליעזר ב"ר יוסי יומי דבר זה יופתה ספרי כותיים כלומר דרואיהם להם שספריהן מזויפים שהיו אומרים אין תחית המתים מן התורה אמרתי להם ויפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום שאתם אומרים שאין תחית המתים מן התורה דרי אומר הכרת תורת הנפש היא עונה בה הכרת תורת בעו"ב עונה בה לעו"ב, א"ל אביי לרב פפא ולימא ליה תריוהו מדברת תורת דברה תורה כלשון בני אדם, שוראה מה כי כוננו היתה להראות להם מן התורה שיש לנפש מציאות אחר המות לא זולת זה, אבל אין זה נכון לפי שהוא הפך האמונה המקובלת באומה בתחית המתים שהכופר בה הוא מטיל חסרון ביכולת הש"י והוא מן האמונות שראוי להאמינן כל בעל תורת משה, כמו שכתבנו בפרק כ"ג מן הכאמר הראשון. וע"כ אני אומר כי מה שזכר במשנה כל ישראל יש להם חלק לעו"ב הוא כנוי לשכר הבא לנפש בכלל אחר המות, הן המדרגה הבאה לו לאדם אחר תחית המתים, הן המדרגה הבאה לו מיד אחר המות, ויורה ע"ז מה שאמרו חכמי אומות העולם יש להם חלק לעו"ב, ואם לא היה העו"ב אלא מדרגה הבאה אחר תחית המתים איך יאמרו שחסידי אומות העולם זוכין לה דרי המדרגה ההיא אינה מושגת אלא לצדיקים גמורים בלבד, כמו שאמרו (ספרי דף ט' ע"ה) גבורת גשמים לצדיקים ולרשעים תחית המתים

שרשים

למצוא שום דרך ותשובה כדי לנטל דעתם נזה לפי שהם כללו הכי נטלה מעצמם מאחר שהיה נוטה לדעת האומרים וכו' וזכו נדל אמונתנו האמתית וק"ל :

היא

גם אחר שזכרם לתחית האדם אפסר וכו' (ד) וכן כתב הרמב"ן ז"ל בתשובה וכו'. סי' ו"א"י ויקו לפי זה דברי הרמב"ן כסותרין אלהדי : (ט) והתחית כהיא. וכן התחית כהיא : (ח) עם שזה נוסח לדעת האומרים וכו'. סי' אע"פ שלל היה נרדף

ספר מאמר רביעי פרק לא העקרים

המתים לצדיקים גמורים בלבד, אלא שהעוה"ב במקום הזה נאמר על המדרגה הבאה לו לאדם אחר המות לאחר עבור י"ב חדש שתזכך הנפש מן הרגלים והמוסרים, והמדרגה הבאה לו לאדם מיד אחר המות תוך י"ב חדשים היא הנקראת בלשון רז"ל ג"ע שעליה אמר שכלל האופה וזכין אליה ונכנסין בה מיד בשעת מיתתו, אמרו במסכת תמורה (דף ז' ע"א) אמר רב יהודה אמר שמואל בשעה שנפטר משה רבינו לנן עדן אמר לו ליהושע שאל ממני כל ספקות שיש לך וכו', שיראה שהשכר או המדרגה שזכה אליה משה מיד אחר פטירתו והיה גן עדן, וכן אמרו בבבא שו"י רבה נתנכנסם יומי בן יועזר ראה ממתו של יודקים איש צדקה פורתת באויר אמר לשעה קלה הקרימני זה לנן עדן, והמדרגה הזו (ה) היא חסדה תוך י"ב חדשים, ולאחר י"ב חדשים יעלה למדרגה במדרגות העוה"ב והיא מדרגת שלמות וכבוד, אמרו במסכת שבת פרק השואל (דף ק"ט ע"ב) נפשותיהן של צדיקים נגזרות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדני צדורה בצרור החיים את ה' אלהיך (שמואל א' כ"ה), וכן במדרש שיר השירים תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים (מ"י הסו"ס ג') אלו נפשות הצדיקים שהם נתונות עמו בכרום, ובמדרש תהלים פירשו שזו המדרגה משיגין אותה מיד אחר מיתה וקודם תחית המתים אמרו ועלו חסידים בכבוד (מסלי קמ"ט) באי זה כבוד בכבוד שהקב"ה עושה לצדיקים בשעה שנפטרין מן העולם, והן מקליטין להקב"ה ששם אותם בצרור החיים שנאמר והיתה נפש אדני צדורה בצרור החיים, וכן אמרו במסכת תענית (דף מ"ז ע"א) ערבות שבו צדק ומשפט גנוי חיים וגנוי שלום וגנוי ברכה וגשמותיהן של צדיקים וכו' ושם אופנים ושרפים חיות הקודש ומלאכי השרת וכסא הכבוד ומלך חי וקיים רם וגשם שוכן עליהם, דרי שבארו בפירוש שמדרגת נפשותיהן של צדיקים אחר שנפטרו מדרגת תחית המתים וקודם תחית המתים מלאכי השרת, ופשט הכתוב שאומר ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ז') יורה על זה, והמדרגה היא תקרא בראש משנת פרק חלק העוה"ב לפי שהיא באה לאדם אחר המות ועליה אמר כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. ואולם יש בלשון העוה"ב מדרגה אחרת תקרא ג"כ העוה"ב סתם והיא באה לאדם אחר תחית המתים, ועליה הוא שאמרו בגמרא על המשנה האומרת ואלו שאין להם חלק לעוה"ב חנא הוא כפר בתחית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחית המתים, שיראה ששם שהעוה"ב הוא מדרגת שכר באה אחר תחית המתים המקובל באוכה לאותן שהקב"ה מחיה בתחית המתים, וכן גם כן יראה זה ממה שאמרו ג' כתות ליום הדין וכו' צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי העוה"ב (נחם סנהד דף ס"ז ע"ב) (ג) שזה יורה היות העוה"ב מדרגה באה לאדם אחר יום הדין הגדול שהוא אחר תחית המתים לפי המקובל באוכה, וכן ג"כ יראה זה ממה שאמרו (יומא דף ע"א ע"ב) ארץ החיים ארץ שמתיה חיים תחלה לעוה"ב, אם כן צדיקים שבחוצה לארץ כגון משה ואהרן היאך חיין ובאין לעוה"ב מלמד שבשעת תחית המתים הקב"ה עושה להם מחילות תחת הקרקע וכו', דרי שמשא ואהרן צריכים לחיות בתחית המתים כדי שיזכו לעוה"ב, וזה יורה כי מדרגת גן עדן שמשא ואהרן נתונין בו משעת פטירתן עד עתה אינו במדרגת חיי העוה"ב אחר תחית המתים, אבל אותן חיי העוה"ב היא מדרגה גדולה יותר מגן עדן ועליונה על כל המדרגות שלא יזכו אליה אלא הצדיקים הגמורים שיזכו לחיות בתחית המתים כמו שאמרו (תענית דף ס' ע"ב) תחית המתים לצדיקים גמורים בלבד, וע"כ הוזקקנו לומר כי העוה"ב שם נאמר (ג) בכללות ויותר גדולה ככלל על כל מדרגת מדרגות שכר הנפשות אחר המות, ויאמר ביהודי על המדרגה הזוהר גדולה שאפשר שתחושג לנפש הצדיק הגמור שהיא מדרגה באה אחר תחית המתים, ואותה מדרגה ביהודי תקרא חיי העוה"ב, וע"כ יאמרו כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, כלומר כי בעולם הנשמות הבא לאדם אחר המות ישיג כל אחד ואחד מישראל בו מדרגה מה לפי מעשיו, וכן חסידיו אומות העולם יש להם חלק ומדרגה מה בעוה"ב, אבל המדרגה הגדולה האחרונה שהיא חיי העוה"ב לא יזכה אליה כל אדם אלא הצדיקים הגמורים ולאחר תחית המתים, לפי שאותם הצדיקים שגלו וידוע לפניו יתברך שמה שלא יכלו לקיים את התורה כלה לא היו מפני רוע בחירתם אלא או מפני עול הגלות ומעיקים אשר מחוץ או מפני מכה אחרת כמשה ואהרן שלא יכלו לקיים את התורה כלה, רוצה לומר מצות התלויות בארץ לפי שלא נכנסו לארץ, ואלו יזכו לתחיה ואז יקיימו כל המצות התלויות בארץ והמצות שלא יכלו לקיים בחיים הראשונים ומתוך כך יזכו למדרגה הגדולה האחרונה חיי העוה"ב.

ומצאתי

שרשים

ר"ה ס"א דף י"ז ח"ל ג' כתות ליום הדין לכשיחיו המתים: (ג) בכללות ויותר: ככלל ונפרט: ופירוש

פרק לא (ה) היא חסדה. אינה שלמה: (ג) שזה יורה היות העוה"ב וכו' סה"א אחר תחית המתים וכו'. וכן פרש"י בהדיא נחם'

ממר רביעי פרק לא לב העקרים קעז 347

ומצאתי כמך לדברי אלו ממה שנמצא במדרש רבי נחוניא בן הקנה ישב רבי ברכיה ודרש מאי הא דאמרין העוה"ב ולא ידעין מאי קאמרין דעוה"ב מחרגמין עלמא עלמא דאתי מלמד שקדם שנברא העולם עלה במחשבה לברוא אור ונברא אור גדול שאין כל בריה יכולה לשלוט בו צפה הקב"ה שאין יכולת לסבלה לקח שביעיתו ושם לה במקומו והשאר נגנו לעתיד לבא ואמר אם יזכו בזה השביעית וישמרוהו אתן להם זה לעולם האחרון והיינו דכתיב העוה"ב שכבר בא מקדם ששט ימי בראשית הה"ד מה רב מונכך אשר צפת ליראך פעלת לחוסים בך (מלכים ל"ב) עכ"ל המדרש. וכתב עליו הרמב"ן ז"ל בשער הגמול וז"ל פירוש העוה"ב שכבר בא חזר לשון התרגום שקורין אותו חו"ל עלמא דאתי למר שהוא ממשמש ובא ובאר שזה העוה"ב הוא אור והוא האור שעלה במחשבה ונברא קודם העוה"ז לומר שהוא ההשגה האחרונה שאדם משיג ומתעלה בה עכ"ל שם. וזה מפורש כמו שכתבנו שהעוה"ב הוא ממשמש ובא תמיד כלומר לכל אדם צדיק אחרי מותו וקודם התחייה ועליו נקרא עלמא דאתי, וגם יש מדרגה אחרונה שאדם מתעלה בה נקראת ג"כ עוה"ב. וע"כ נראה שארבעה זמנים חלוקים זה מזה הם לקבל השכר, והם העוה"ז והעוה"ב אחרי המות אם קודם תחית המתים ואם אחר תחית המתים, וימות המשיח ותחית המתים. ושכר כל אחד מתחלק לאחד, ויש מי שיוכה לקבל שכרו בכלן כצדיקים הגמורים, ויש מי שיוכה לקבל שכר בעוה"ז בלבד והם הרשעים שמשלמים להם שכר מעוט המעשים טובים שבעוה"ז כדי להענישם בעוה"ב, ויש צדיקים שלא זכו לקבל שכר בעוה"ז וזכו לחיי העוה"ב מיד אחר המות בלבד ולא לתחית המתים, ויש שזכו גם לתחית המתים, ויש שזכו לימות המשיח ג"כ, ומה שזכר בתפלת יוצר של שבת ארבעה לשונות כתחלפים לקבל השכר, וראה שהם ארבעה מיני שכר על דרך שכתבנו שאמר אין ערוך לך ואין זולתך אפס בלתי ומי דומה לך (ד) ופירשו סיד אלו הארבע לשונות על הארבעה זמנים החלוקים לארבעה מיני השכר ואמר אין ערוך לך ה' אלהינו בעוה"ז ואין זולתך מלבנו לחיי העוה"ב, ואילו השני זמנים הכוללים לקבל השכר (ה) ואח"כ פירשו מבחר השכר שבעוה"ז שהזכיר ראשונה ואמר אפס בלתיך נואלנו לימות המשיח ואח"כ מבחר השכר שבעוה"ב אחר המות שהוא בתחית המתים והזכיר אחר העוה"ז העוה"ב, לפי שהוא בא מיד אחר המות לכל אחד ואחד קודם ימות המשיח ותחית המתים, וזה מסכים יותר לרעת הרמב"ם ז"ל, שאם כרברי הרמב"ן ז"ל היה לו להזכיר גן ערן אחר העוה"ז שהיא המדרגה הבאה אחר העוה"ז ולא חיי העוה"ב שהיא האחרונה שבמדרגות לפי דבריו, אבל אחר שלא הזכיר גן ערן כלל וראה שלשון עוה"ב כולל כל המדרגות הבאות לאדם אחר המות והזכיר חיי עוה"ב שהיא הנבחרת שבכולן :

פרק לב כל שני ההוה על האדם (ה) המשנה אותו מן הדבר המורגל לו טעמו אותו
אף אם היה אותו השני ההוה (ב) טבעי אליו ולמכותו בשלא יספיק לשער המוב ההוא, כי הנער בצאתו מרחם אמו הוא יוצא מן הכה אל הפעל ולמצאות יותר נכבד ויותר חשוב מן הראשון לראות את האור ולהשיג המוחשים בחושים ולקנות המושכלות בשכל ואעפ"כ הוא בוכה לפי שאין בו כח לשער בטוב ההוא, וכן כשיגדל יופסקו ממנו מוון החלב יבכה אע"פ שיעתק לקבלת מוונות יותר טובים ויותר חזקים ויותר נאותים ומתעילים למנוע ויטעור לפי שהוא משתנה ממה שהורגל, וכן האדם שהתמיד לשבת בחשך זמן רב ויצא פתאום לאור יקשה עליו ויטעור באור עד שיתמיד ויורגל בו מעט מעט, וכן ביום המות אף אם ישתנה האדם למציאות יותר נכבד ויותר מעולה ולוהר בלתי מספיק שכלו לצייור שא"א לשכל האדם לשערו בחיותו שקוע בחומר הגה הוא מטעור בכמות צער נפלא (ג) לא להיות נעתק מן המציאות אל ההעדור כמו שיחשבו האומרים שאין מציאות לשכל האנושי בוו"ת הגוף, אבל לפי שהעתק מן המורגל וקשה על האדם שיורגל (*) ויורגל מעט מעט במה שלא הורגל, ובעבור זה אמרו רבותינו ז"ל (שם דף קמ"ט ע"ב) על נפשות הצדיקים כל י"ב

חורש

(*) לשון מדרגה

שרשים

וכו'. כשהאדם היה בתחלה מורגל באלוה דבר ואחר כך יתפעל מאלוה סבה עד שא"א לו לפעול כדבר ההוא סביב מורגל בו כבר אזי מצער את עצמו בעבור זה. ועיין מזה לעיל במ"ג פרק ו' שפגמים כי לכאורה נראה שדברי המחבר אלו הם נפתרים עם מה שכתב שם: (ב) טבעי עליו. מזה טבעו הוא מוכרח להשתנות: (ג) לא להיות נעתק וכו'. אין הצער ההוא

(ד) ופירשו מיד אלו הארבע זכו'. מתקני התפלה מנארים וכוללים אלו ד' הלשונות: (ה) ואח"כ פירשו מבחר השכר שבעוה"ז וכו' לימות המשיח וכו'. כלן מנואר נהיה שמי המשיח הוא שזכר עוה"ב, וכבר נתבאר לעיל במ"א פ"י ששכר עולם הזה אינו אלא לראיה על שזכר הנפשו עולם הבא, עיין שם :

פרק לב (ה) המשנה אותו מן הדבר המורגל

חרש נשמה עולה ויורדת כלומר לפי שיקשה עליה להעתק מן הדברים הנפשיים שהורגלה בהם, ואף על פי שאחר שנפדרת מן הגוף לא תצטרך להסתכל בגוף ולא בהרגשות לקבל השפעת הרוחני שהיתה מכנת לקבלו בהיותה בחיים והיה הגוף וכחותיו מסירדים ומונעים אותה מלהדבק רבוק שלם, וכשיסור מדרת הגוף והכחות הגשמיות במות יסלק המסך ויסר המונע ויהיה הדבקות מתמיד, ואולם תצטער במות ויקשה עליה אחר המות להפדר מן הגוף (ז) והדברים הגשמיים אשר היתה משתמשת מהם לפי שהורגלה בהם בתחלתה בהיותה צריכה אל ההרגלות והכחות הגשמיים (ח) כדי שיגיעו באמצעותם הדמונים המורגלים (י) ותפשיט הנפש חלקיותם שהוא דבר נפסד ותשאיר כללותם שהוא דבר קיים, כי לא תשאיר מראובן ושמעון רק החיות והדבור הכולל (י) לא החלקי, וכן מכל הדברים תפשיט חלקיותם ותשאיר כללותם, ולא יגיע זה הכללות בנפש אלא באמצעות מה שהרגישו הכחות הגשמיים מהדבר החלקי, והרי האדם דומה לבית שיש בו ה' שערים וכנסו דרך אותן השערים אל הבית כל הממונות והקנינים והמונות הצריכן לבעל הבית ויתקבצו כלם בבית אחד ואחר יתחלקו מן הבית והוא כל הקנינים והמונות אל החדרים ויניחו בכל חדר הראוי לו, ואחר שנתמלאו כל החדרים מכל הממונות והקנינים כל אחד כפי מדרגתו לא יצטרכו אל השערים להביא אל הבית דבר ולא לקיים בתוכן המובות והקנינים אבל סתימת השערים יותר טוב אל הבית כדי שיהיה נשמר הטוב הרוחני בחדרים. וכן האדם שיש לו ה' הושים אשר יושנו כל ההרגשות באמצעותם ואחר שיתכנסו כלם אל החוש המשותף יתחלקו כל הדברים המורגשים בחדרים כפי מה שראוי, ויקח הכח המדמה מן הדברים ההם מה שראוי לו ויקח הכח השכלי מן הדברים כללותם ועצמותם ויפשיט חלקיותם ויבדיל המקרים מן העצמים, ואחר שיגיע בנפש הכללות הזה מן הדברים לא תצטרך אל החושים וההרגשות כמו שלא יצטרך הבית אל השערים אחר המלא החדרים כל טוב. וכמו שסתימת השערים יותר טוב לשמור הממונות מן עויבת הכחות הגשמיות יותר טוב אל הנפש, לפי שההרגשות לנפש הם כסדרות המצודה או הספינה והבהמה המוליכים את האדם אל המקום המכוון כי אחר שיגיע אל המקום ההוא אין לו צורך בספינה או בבהמה ויהיו עליו למורת גדול ולמשא כבד ואע"פ שבתחלה לא היה יכול להגיע אל מחוז חפצו וזולתם, כן ההרגשות והכחות הגשמיות אחר שהושגו המושכלות לא יצטרכו הן לקיים אותו המושכל בנפש אבל הדבר הוא בהפך כי ישיריו ימניעו מהשיג אותו על השלמות ומלהמיות הדבקות בו, לפי שהשכל הפועל שכל פשוט נקי נבדל מחומר והנפש לא תשיג הדבקות על האמת בהיותה מסתככת בחומר, ואחר המות סר ממנה ההסתככות שיש לה עם החומר ותשוב פשוטה נקיה ויכולה להדבק עם השכל הפועל הנקי הפשוט, כי הדומה יתדבק עם הדומה, זהו נצחיותה והשארותה ושלכותה האמתית, ועם כל זה יקשה עליה להעתק מן המורגלות ויצטער במות, כי כל אדם יצטער להפדר מן המורגל לו, אמרו חכמים ז"ל (נחמ"ד דף קמ"ו ע"ב) כל עני רעים ואפילו שבתות וימים טובים וכדומה דאמר שמואל שנוי וסת תחלת חולי מעים, כלומר שקשה על העני להעתק ממה שהורגל בו אף על פי שיעתק אל תענוג יותר גדול, וכן יקשה על הנפש עויבת הדברים הנפשיים עד שתורגל בה ז"ב חרש, ולזה אמרו רבותינו ז"ל (שנ"ד דף ק"ג ע"ב) כל י"ב חרש נשמה עולה ויורדת לאחר י"ב חרש נשמה עולה ואינה יורדת, וע"כ המשכיל בהיותו משער בטוב המניע אחר המות לא יצטער מהמות אבל יכסוף אליה להיותו יודע כי הגוף וכחותיו מסירדים הנפש מהשגתה ומהיותה בנועם מתמיד (ח) וישפוט כי הצטער האדם על המות הוא כהצטער הולד בצאתו מרחם אמו בעבור שאינו יכול לשער הטוב המניע אליו בלידה. ואולם מה שנמצא לצדיקים כמשה רבינו ע"ה חולתו יצטער על המות הגדול הוא לפי שהיה יודע שישמור מדרגת הנפש בעולם הבא הוא כפי יתרון עבודתו בעוה"ז והיו רוצין לקנות שלמות יותר בעוה"ז בחיים כדי שיוכלו למדרגה יותר גדולה בעולם הבא, להיותם משערים גודל מדרגת השכר והתענוג ההוא לא שיעצרו על היותם הושבים שהם נעתקים מהמצאות אל ההעדר לפי שאין מציאות לנפש בזולת הגוף כמו שיחשבו הפתאים חלילה:

פרק

שרשים

חלקותם וכו'. כלומר שהנפש היא משנת מה שקוף כדבר המורגש מן ההפסד ומה שקוף מן הקיום: (י) לא החלקי. הפרטי שקוף ראובן ושמעון משא"ל כחיות וכדבור הוא כולל כל המין: (ח) וישפוט. המשכיל:

יותר

הקוף בעבור שהוא נעתיק: (ז) והדברים הגשמיים. ומדברים הגשמיים: (ח) כדי שיגיעו באמצעותם הדמונים המורגשים וכו'. ע"ה הכחות הנפשיים מכלל הנפש אל הדברים המורגשים כי הם גם כן גשמיים: (י) ותפשיט הנפש